

KUR'ÂN'DA ZAMANA YAPILAN YEMİNLERİN OLGUYLA İLİŞKİSİ

Faruk ÖZDEMİR *

Özet:

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde muhtelif varlıklara yemin etmektedir. Hatta O, Kur'ân'daki on yedi sûreye yeminle başlamakta ve daha başlangıçta muhatapların dikkatlerini cezbetmektedir. Bu yeminlerin bazısında Cenâb-ı Hak kendi zatına, peygambere, Kur'ân'a, meleklerle, kıyâmet gününe, *semâ*, *necm*, *şems* ve *kamer* gibi kâinata ve tabiatta bulunan mühim varlıklara yemin etmektedir. Söz konusu yeminler içerisinde yüce Allah'ın, *leyl/gece*, *nehâr/gündüz*, *duhâ*, *'asr*, *fecr*, *subh/sabah* ve *yevm/gün* gibi zamana taalluk eden bazı kavramlara da yemin ettiği dikkat çekmektedir. Allah Teâlâ bunlara niçin yemin etmektedir? Kendilerine yemin edilen zamanların mekânla nasıl bir bağı ya da bağlantısı vardır? Başka bir ifadeyle Allah'ın Kur'ân'da kendilerine kasem ettiği zaman ifadelerine yemin etmesinin hikmeti ve olguyla ya da mekânla ilişkisi nedir? İşte bu makalede, tüm bu sorulara cevap bulunmaya çalışılmış; muhtelif zamanlara yapılan yeminlerin mekânla ilişkileri irdelenmiştir. Ve neticede görülmüştür ki Allah söz konusu zamanlara, ilgili zamanlarda, mekânda meydana gelecek bir takım önemli iş, fiil ya da hadiseler nedeniyle yemin etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın Kur'ân'da bazı zaman kavramlarına yemin etmesi, yemin edilen zamanların mekânla sıkı ilişkilerinden bağımsız değildir ve Kur'ân'daki yemin ifadelerinin *maksad-ı ilâhîye* uygun olarak anlaşılması bakımından bu noktanın dikkate alınması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yemin, Zaman, Mekân, Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân.

Relationship of Oaths Taken on Time in the Quran with Facts

---

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fozdemir@sinop.edu.tr

Abstract:

Allah takes an oath on various beings at a number of points in the Quran al-Karim (the Noble Quran). Furthermore, He starts with an oath 17 surahs of the Quran and draws the attention of addressees at first. In these oaths, Allah swears sometimes on His own entity, sometimes on the Prophet, the Quran, the angels, the last judgment day (*Yawm al-Qiyamah*), and sometimes on the important beings in the universe or nature such as *sama* (sky), *najm* (star), *shams* (sun) and *qamar* (moon). It is remarkable that Allah swears on some time-related concepts such as *layl* (night), *nahar* (daytime), *dhuha* (forenoon), *asr* (time), *fajr* (before dawn), *subh* (morning), and *yawm* (day) among aforementioned oaths. Why does Allah swear on them? What kind of associations or linkages do the times that are taken an oath on have with the space? In other words, what is the reason behind the fact that Allah swears on the aforementioned time-related concepts, and its association with the phenomenon or the space? In this article, it is aimed to find the answers for all these questions, and is analyzed the association of oaths taken on various times with the space. As a result, it is observed that Allah takes an oath on the aforementioned times because of a number of important acts, deeds, or events happening in the space within the related times. Therefore, the oath of Allah on certain time concepts in the Quran is not independent from the close association between the times sworn on and space. It is significant to consider these points in order to comprehend the oath expressions in the Quran according to the divine purpose. In addition, the concepts in connection with the oaths and including the time meaning are examined etymologically; their semantics analysis is done. Then, the related concepts' usage in the Quran and their several meanings they get depending on their context are revealed.

Keywords: Oath, Time, Space, Quran, Oaths of the Quran.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslup özelliklerinden biri de ondaki yemin/kasemlerdir. Her ne kadar bazı müellifler, "ancak hakikati söylediğine şüphe edilen kimseler bu nevi ikna vasıtasını kullanmaktadırlar ki Allah Teâlâ bu gibi

şeylerden münezzehtir”¹ iddiasında bulunmak suretiyle bu yemin keyfiyetini Allah’a yakıştıramasalar da Kur’ân’da birçok kase m ifadesinin yer aldığı bir gerçektir.

Kasem/yemin İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olduğu için Kur’ân da onların bu âdetini muhafaza edip öteden beri alışık oldukları bu üslûbu kullanmaktan imtina etmemiştir.² Yüce Allah ayrıca inzal ettiği âyetlerini ve varlığının delillerini yaptığı yeminlerle tekit ve teyit etmiştir.³ Bu, hak olmayan bir şeyin o düzeye çıkarılması manasına değil, hakikatin vurgulanmasından ibarettir. Dolayısıyla böyle bir yeminin yadrganacak hiçbir tarafı yoktur.⁴ Bazen de yeminler, üzerine yemin edilen varlığın kıymetine işaret etmek ve kadrini yüceltmek için kullanılır.⁵ Yine yeminlerle dinleyenlerin, üzerine yemin edilen şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi de hedef alınmıştır.⁶

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 169; Celâl Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, c. II, s. 290.

² Johs Pedersen, “Kasem”, *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, c. VI, s. 374; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 169; Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, c. II, s. 290; Emrah Dindi, *Kur’ân’da İslam öncesi kültür*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 361-371; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1991, s. 174; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, MÜİFV Yayınları, 45. Bsk., İstanbul 2015, s. 151.

³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 169; Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, c. II, s. 290.

⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 151.

⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 169; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 174; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 151; Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, c. II, s. 290.

⁶ Kırca, “Aksâmü’l-Kur’ân”, c. II, s. 290; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 169; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 174; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 151; Kasem hakkında geniş bilgi için bk., Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî eyâmî’l-Kur’ân (aksâmi’l-Kur’ân)*, (Thk. Abdullâh b. Sâlim el-Batâfî), Dâru ‘Âlimi’l-Fevâid, yy., ty., s. 5-653 (İbn Kayyim el-Cevziyye’nin bu eseri *aksâmü’l-Kur’ân*’a dair en önemli eserdir); Ayrıca bk., Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (Thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm), Dâru’t-Turâs, Kâhire ty., c. III, s. 41-48; Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, (Thk. Şu’ayb el-Arnaûd), 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1429/2008, s. 675-678; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, 24. Bsk., Beyrût 1414/1993, s. 290-297 (Mennâu’l-Kattân, bu eserindeki kasemle ilgili izahâtı, İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350)’nin *et-Tibyân fî aksâmi’l-Kur’ân* adlı eserinden ihtisar etmiştir); Ayrıca müfessir Şevkânî’nin *aksâmü’l-Kur’ân* konusundaki genel yaklaşımı için bk., Yakup Bıyıkoglu, *Kur’ân’ın selefi yorumu Şevkânî’nin tefsir yöntemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 225-227.

Bu yeminlerin bazısında Cenâb-ı Hak kendi zatına⁷, peygambere⁸, Kur'ân'a⁹, meleklerle¹⁰, kıyâmet gününe¹¹, *semâ*¹², *necm*¹³, *şems* ve *kamer*¹⁴ gibi kâinatta ve tabiatta bulunan mühim varlıklara yemin etmektedir. Söz konusu yeminler içerisinde yüce Allah'ın, *lejl/gece*, *nehâr/gündüz*, *duhâ*, *'asr*, *fecr*, *subh/sabah* ve *yevm/gün* gibi zamana taalluk eden bazı kavramlara da yemin ettiği dikkat çekmektedir. Peki, Cenâb-ı Hak bunlara niçin yemin etmektedir? Kendilerine yemin edilen zamanların mekânla nasıl bir bağı ya da bağlantısı vardır? Başka bir ifadeyle Allah'ın Kur'ân'da yemine konu ettiği zaman kavramlarına yemin etmesinin hikmeti ve olguyla ya da mekânla ilişkisi nedir? İşte bu makale, bu sorulara cevap bulmayı, muhtelif zamanlara yapılan yeminlerin mekânla ilişkilerini irdeleyerek ilâhî kelâmın daha *doğru* ve maksadına uygun olarak anlaşılmasına farklı bir perspektifle katkıda bulunmayı hedeflemektedir.¹⁵ Bir başka deyişle

⁷ Hicr, 15/92; Nisâ', 4/65; Yûnus, 10/53.

⁸ Hicr, 15/72.

⁹ Yâsîn, 36/1-3.

¹⁰ Nâzi'ât, 79/1-6.

¹¹ Kıyâmet, 75/1.

¹² Bürûc, 85/1-3.

¹³ Necm, 53/1.

¹⁴ Şems, 91/1-2.

¹⁵ Zamana ilişkin kavramlar ve Kur'ân'daki yeminler üzerine bazı araştırmalar yapılmıştır. Örnek kabilinden işaret etmek gerekirse zaman üzerine yapılan *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'ân'da Zaman Kavramı* adlı araştırmada ilgili istilahlara yer verilmekte fakat meselenin yemin-zaman ve mekân ilişkisi boyutu ele alınmamıştır (Bk., Faiz Kalın, *Felsefe ve bilim ışığında Kur'ân'da zaman kavramı*, Rağbet Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2005, s. 141-165). "Kur'ân'da Zaman Kavramı" adlı makalede cahiliye toplumundaki zaman algısından bahsedilmiş, Kur'ân'da zamana işaret eden âyetlerin sadece meallerine yer verilmiş, Kur'ân'daki zaman kavramı nesnel zaman, ilahi zaman ve tarihsel zaman olarak incelenmiş fakat yukarıdaki bahsi geçen kavramların lügatlerdeki ve Kur'ân'da yer aldıkları bağlamlara göre ne gibi manalar kazandıklarına temas edilmemiştir. Ayrıca yemin-zaman ve mekân ilişkisine de değinilmemiştir (Bk., Ayşe Ünal Çil, "Kur'ân'da Zaman Kavramı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2011, Cilt: IX, Sayı: 1, ss. 335-364). "Kur'ân'da Zaman İle İlgili Kavramlar" isimli makalede ise Kur'ân'daki mutlak ve muayyen zamanı ifade eden kavramlara yer verilmiştir fakat yine yemin-zaman ve mekân ilişkisine değinilmemiştir (Bk., Bilâl Deliser, "Kur'ân'da Zaman İle İlgili Kavramlar", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2014, Cilt: VIII, Sayı: 15, ss. 303-320). "Kur'ân-ı Kerim'de Yeminler" başlıklı çalışmada Kur'ân'daki yeminlerin sebeplerine temas edilmiş, muk-

aksâmü'l-Kur'ân'ın yani Kur'ân'daki yeminlerin nasıl anlaşılması gerektiği söz konusu edildiği müfessirler genellikle kendisine kasem edilen (*muksemun bih*) şeyler ile üzerine yemin edilen hususlar (*muksemun aleyh*) arasındaki münasebeti kurmaya çalışarak meseleyi anlamaya çalışmışlardır. Bu doğru bir yaklaşımdır ancak Kur'ân'daki kasemler bağlamında kendisine yemin edilen zaman kavramları

---

samun bih ile *muksamun aleyh* arasındaki münasebete örneklerle yer verilmiş lakin araştırmamıza temel teşkil eden kavramların semantik tahlilleri ile söz konusu kavramların yemin-zaman ve mekân ilişkileri irdelenmemiştir (Bk., Abdülbaki Turan, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmü'l-Kur'ân)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, Sayı: 2, ss. 97-114). “Aksâmü'l-Kur'ân Bağlamında “Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?” Sorularını Yeniden Düşünmek” adlı makalede ise başlıktaki sorulara cevap aranmış, yazar özellikle literatürümüzde *muksamun aleyh* üzerinde durulması gerekirken aksine *muksamun bih* üzerine yoğunlaşılmasını haklı olarak eleştirmiştir. Ancak bizim araştırmamıza mesnet teşkil eden istihlaların filolojik ve semantik tahlilleriyle yine yemin-zaman ve mekân bağlamında ele alınmamıştır (Bk., M. Faik Yılmaz, “Aksâmü'l-Kur'ân Bağlamında “Allah Nelere, Niçin ve Neden Yemin Eder?” Sorularını Yeniden Düşünmek”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2010, Sayı: 1, ss. 133-149). *Yemin olsun ki* isimli eserde yazar Kur'ân'daki yeminleri dört bölüm halinde incelemiş, Kur'ân'da kasem edilen varlıklar, Kur'ân'da kasem edenler ve Allah'ın kasemle tekit ettiği konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Bk., Sadık Kılıç, *Yemin olsun ki*, İhtar Yayınları, Erzurum 1996). Ayrıca “Aksâmü'l-Kur'ân” isimli araştırmada da Kur'ân'daki yeminler konusu ele alınmış, bu bağlamda yazar çağdaş düşünürler ile klasik ulemânın Kur'ân'daki yeminler hususundaki farklı yaklaşımları ve tartışmalarına yer vermiş, bilhassa Fecr sûresi 1-14. âyetleri özelinde yemin ifadelerinin anlaşılması ve tercüme edilmesi meselesini incelemiştir (Bk., Muhammed Coşkun, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Sayı: 46, ss. 37-68). Son olarak yeminler konusunda incelenmesi gereken bir makaleyi de zikretmemiz gerekiyor ki o da “Kur'ân'da Yeminler: Bintü's-Şâti'nin Edebî Katkısı” başlıklı makaledir. Bu çalışmada Bintü's-Şâti (1999)'nin Kur'ân'daki yeminleri, geleneksel Müslüman âlimlerin aksine, “sanatsal beyan” (*el-beyânü'l-fennî*) olarak ele almasına yer verilmektedir (Bk., M. Zakyi İbrâhîm, “Kur'ân'da Yeminler: Bintü's-Şâti'nin Edebî Katkısı”, (Çev. Burhan Sümertaş), *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 2013, Cilt: VI, Sayı: 3, ss. 947-970). Zaman ve yemine ilişkin yapılan akademik çalışmaların, meseleyi muhtelif yönlerinden ele alarak literatüre zenginlik kattıkları muhakkak fakat bizim araştırmamızda diğerlerinden farklı olarak ilgili kavramların filolojik ve semantik tahlilleri yapılacak, akabinde o zamana taalluk eden terimlerin yemin-zaman ve mekân ilişkileri üzerinde durulacaktır. Başka bir ifadeyle bu makale, Allah'ın Kur'ân'da yemine konu ettiği zaman kavramlarına yemin etmesinin hikmeti ve mekânla ilişkisi nedir? sorusuna cevap bulmayı, muhtelif zamanlara yapılan yeminlerin mekânla ilişkileri irdelenerek ilâhî kelâmın daha *doğru* ve maksadına uygun olarak anlaşılmasına farklı bir perspektifle bir nebze olsun katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

ile mezkûr zamanların olguyla ya da mekânlarıyla nasıl bir münasebet içerdiği de dikkat çekmekte ve dolayısıyla meseleye bu perspektiften de bakılması gerektiği kanaatindeyiz. Binâenaleyh bu araştırmada Kur'ân'da kendisine kalem edilen zaman ifadelerinin mekânla ilişkileri üzerinde durularak *aksâmü'l-Kur'ân*'ın farklı bir pencereden farklı bir perspektifle anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın asıl hedefi bu olmakla birlikte, ilk olarak yemine konu olan ve zaman manasını ihtiva eden kavramların kısaca filolojik ve semantik tahlilleri de yapılacaktır. Ardından söz konusu kavramların Kur'ân'daki bağlamsal anlamları tespit edilmeye çalışılacaktır. Zira Kur'ân sözcükleri yer aldıkları bağlama (context) göre genel lügatlerde zikredilmeyen başka anlamlar da içerebildikleri için lügat anlamlarına ilaveten o kelimelerin buldukları siyak-sibak çerçeveleri de dikkate alınarak anlam alanlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu makalede Kur'ân'da zamana taalluk eden ve Allah'ın kendilerine yemin ettiği mezkûr kavramların önce temel lügat kaynaklarındaki anlamları tespit edilmeye çalışılacak, akabinde ilgili kavramların Kur'ân'daki kullanım biçimleri ve buldukları bağlama göre kazandıkları farklı manaları belirlenecektir.

Yemin-Zaman ve Mekân İlişkisi

1- Leyl/gece (الليل) ve nehâr/gündüz (النهار)

Gündüzün (النهار) zıddı olan *el-leyl* (الليل) ve *el-leyle* (اللييلة) sözcüklerinin çoğulu *leyâlin* (ليالٍ), *leyâile* (ليالٍ) ve *leylâtun* (ليالٍ) şeklinde gelmektedir. *el-Leyl* (الليل)'in çoğulunun *elyelu* (الليل), *el-leyle* (اللييلة)'nin çoğulunun ise *leylâu* (ليلاء) formunda olduğu da söylenmektedir. *el-Leyle* (اللييلة) kelimesinin aslının *leylâtun* (ليلاء) olduğu nakledilmektedir. Çünkü bunun *ism-i tasgiri luyeyletun* (لِيَيْلَةٍ), çoğulu *leyâlin* (ليالٍ) şeklindedir.¹⁶ *el-Leyl* (الليل)'in zıddı olan ve ışığın her tarafa yayıldığı

¹⁶ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ty., c. II, s. 589; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Thk. Abdul'alîm et-Tahâvî), Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt 1980, c. XXX, s. 374-375; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, (Thk. Ahmed Abdul'alîm el-Berdûnî), ed-

gündüz vaktini ifade eden *en-nehâr* (النَّهَار) kelimesinin çoğulu *enhur* (أَنْهَرُ) ve *nuhur* (نُهْرٌ) formunda gelmektedir.¹⁷ Gece terim olarak “güneşin batışı ile *fecr-i sâdik* veya güneşin doğuşu arasındaki süre” anlamındadır.¹⁸ Gündüz ise “tan yerinin ağarması ile güneşin batışı ya da güneşin doğuşu ile batışı arasındaki süre” demektir.¹⁹

Kur’ân’da ise *el-leyl* (الليْل) ve *el-leyle* (الليْلَة) kelimeleri dört defa çoğul (- لِيَالٍ) olmak üzere toplam doksan iki yerde²⁰, *en-nehâr* (النَّهَار) sözcüğü ise elli yedi defa²¹ zikredilmektedir. *en-Nehâr* (النَّهَار) kelimesinin Kur’ân’da ilk yer aldığı yer olan (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ... لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde ... düşünen bir toplum için birçok deliller vardır”²² âyetindeki *en-nehâr* (النَّهَار) ve *el-leyl* (الليْل) kelimelerine ilişkin muhtelif izahlar yapılmıştır. Gündüzün sona ermesi ile gecenin başlangıç noktası konusunda ihtilaf yokken gündüzün başlangıcı ve gecenin sona erme vakti konusunda ihtilaf vardır. Zeccâc (311/922)’ın *Kitâbu’l-Envâ*’nda belirttiğine göre gündüzün başlangıcı, güneşin ışıklarını zerrecikler gibi saçması iledir. en-Nadr b. Şumeyl (204/820) “Gündüzün başlangıcı güneşin doğmasıdır. Bundan öncesi ise gündüzden sayılmaz” demektedir.²³ Sa’leb (291/904)

Dâru’l-Mısıriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, ty., c. XV, s. 443-444; Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, (Thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdik el-‘Ubeydî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 3. Bsk., Beyrût-Lübân 1999, c. XII, s. 378-379; Mecdü’d-Dîn Muhammed b. Ya’kûb el-Firûzâbâdî eş-Şirâzî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, el-Hey’etü’l-Mısıriyye el-Âmme li’l-Kütüb, yy., 1398/1978, c. IV, s. 48.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XIV, s. 303; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIV, s. 318; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, c. II, s. 149.

¹⁸ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, c. IV, s. 48; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. XXX, s. 374-375.

¹⁹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, c. II, s. 149; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XIV, s. 303; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. XIV, s. 318; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 656.

²⁰ Muhammed Fuâd Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1990, s. 656-657.

²¹ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, s. 720-721.

²² Bakara, 2/164.

²³ Ebû Muhammed Abdilhakk b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*, (Thk. Komisyon), Vizâratu’l-Evkâf ve’s-Şuûni’l-İslâmiyye, 2. Bsk., Katar 2007, c. I, s. 398; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü’r-Risâle, 1.

“Araplara göre gündüzün başlangıcı güneşin doğuşudur” demektedir. O, buna Umeyye b. Ebi’s-Salt (8/630)’ın şu beytini delil göstermektedir:

وَ الشَّمْسُ تَطْلُعُ كُلَّ آخِرِ لَيْلَةٍ   حَمْرَاءَ يُصْبِحُ لَوْنُهَا يَتَوَرَّدُ

“*Ve güneş her bir gecenin sonunda doğar*

Kırmızı olarak ve onun rengi gül gibi olur.”

İbnü’l-Enbârî (328/940) ise zamanı üç bölüme ayırmaktadır. Bir bölümü katıksız gece; bu güneşin batışından tan yerinin ağarmasına kadar olan vakittir. Bir bölümü katıksız gündüz; bu da güneşin doğuşundan batışına kadar olan vakittir. Bir bölümü ise gündüz ile gece arasında ortaktır. Bu da tan yerinin ağarmasından itibaren güneşin doğuşuna kadar olan vakittir. Çünkü bu vakitte gece karanlığının kalıntıları da devam etmekte, gündüzün ışığının başlangıçları da bir arada görülebilmektedir.²⁴ “*Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için*”²⁵ âyeti nazil olunca Adıyy b. Hâtim (ö. 67/686) yastığının altına beyaz ve siyah iplik koyarak geceyi gündüzden ayırt etmeye kalkınca Rasûlullah (s)’in “*Burada söz konusu olan gecenin siyahlığı ile gündüzün beyazlığıdır*” demesinden gündüzün, “tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar olan süre” olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ Aslında gündüz “güneşin doğması ile batması arasındaki zaman” demektir fakat şer’an “tan yerinin ağarması ile güneşin batışı arasındaki süre”²⁷ anlamındadır. Orucun başlama zamanındaki farklı görüşler de esasen dilcilerin bu farklı gündüz ve gece tanımlarından kaynaklanmaktadır.

Bsk., Beyrût-Lübân 2006, c. II, s. 492-493; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd es-Se’âlibî, *Cevâhiru’l-hisân fi tefsîri’l-Kur’ân*, (Thk. Ali Muhammed Mu’avvaz, ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1997, c. I, s. 350.

²⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 492-493; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, (Thk. Seyyid İbrâhîm), Dâru’l-Hadîs, Kâhire 1427/2007, c. I, s. 231.

²⁵ Bakara, 2/187.

²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 492-493; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, c. I, s. 398; Se’âlibî, *Cevâhiru’l-hisân*, c. I, s. 349-350; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. I, s. 262.

²⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 656; Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIV, s. 318.

Yüce Allah (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى . وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى) “*Yemin olsun bürüyüp örttüğü zaman geceye ve açıldığı zaman gündüze*”²⁸ âyetlerinde önce geceye ardından da gündüze yemin etmektedir ki O’nun söz konusu zaman kavramlarına yemin etmesi yadırganacak ve garip karşılanacak bir husus değildir. O, önce geceye yemin etmiştir. Zira Râzî (606/1209)’ye göre geceleyin her canlı sığınağına sığınır; mahlûkâtın hareketleri durur ve Allah’ın canlıların bedenlerinin istirahatı ve ruhlarının gıdası olarak yarattığı uyku kendilerini bürür. Akabinde gündüze yemin etmiştir. Çünkü gündüz geldiği zaman, aydınlığı sebebiyle dünyadaki karanlıklar açılır, insanların geçimlerini temin etmek için gayret edecekleri vakit gelmiş olur; kuşlar yuvalarından, haşerat da saklandıkları yerlerden çıkmaya başlar. Dolayısıyla zamanın hepsi gece olmuş olsaydı, hayat zorlaşır, geçim vasıtalarını sağlamak güçleşirdi. Zamanın tamamı hep gündüz olsaydı, mahlûkâtın istirahat etme imkânı ortadan kalkardı. Haliyle canlıların maslahatına olan şey, Yüce Allah’ın, “*O, gece ile gündüzü birbirini izler yaptı*”²⁹ ve “*O, gece ile gündüzü sizin hizmetinize vermiştir*”³⁰ âyetlerinde belirttiği üzere gece ile gündüzün birbirini takip edişindedir.³¹

İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350)’ye göre hem gece hem de gündüz Rubûbiyyet delillerindedir. Cenâb-ı Hak, kendi varlığına delâlet ettiği için geceye yemin etmiş, onun örttüğü vakte kase emmiştir. Buradaki fiilin muzarî formunda (يَغْشَى) şeklinde gelmesi, gecenin nesnelere azar azar, tedricî olarak örtmesi nedeniyledir. Gündüz ise mâzî siygasıyla gelmiştir. Çünkü o, güneş doğduğu zaman hemen görünüp ortaya çıkar.³²

Seyyid Kutub (1386/1966) ise, Allah’ın gece ve gündüz vakitlerine yemin etmesinin mekânla ilişkisi bağlamında şu değerlendirmeleri yapar: Gece ile gündüz

²⁸ Leyl, 92/1-2.

²⁹ Furkân, 25/62.

³⁰ Nahl, 16/12.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî: et-Tefsîru’l-kebir, Mefâtihu’l-ğayb, Dâru’l-Fikr*, 1. Bsk., Lübnân-Beyrût 1981, c. XXXI, s. 198; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 4. Bsk., Beyrût 1402-1982, c. III, s. 569.

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi’eymâni’l-Kur’ân (aksâmi’l-Kur’ân)*, s. 86-87.

kapsamlı iki olaydır. Her ikisinin insan kalbine ilham ettiği özel anlamları vardır. Aynı şekilde gece ile gündüzün, kendileri ve barındırdığı gizli gerçekler düşünüldüğünde ve detaylıca tefekkür edildiğinde özel etkileri vardır. İnsan ruhu gece ile gündüzün peş peşe gelerek değişmesi ile doğrudan doğruya etkilenir. Bu değişimin hem açık bir sözü ve hem de dolaylı bir imajı vardır. Sırları bilinmez şu kâinattan ve insanlığın, oluşumuna asla müdahale edemediği şu olaylardan söz eder. Bu değişim, kâinatta zamanı tıpkı basit bir çarkın döndürülmesi gibi, döndürülen bir gücün varlığını ve kâinatta sürekli bir değişim ve bir durumdan diğerine geçiş olduğunu, kâinatın kesinlikle aynı durumda değişmez olarak kalmadığı mesajını verir.³³ İşte Allah bu ve benzeri maslahatlar ve hikmetler muvacehesinde bu iki zaman ifadesine, ilgili zamanların bulunduğu mekânla bağlantıları sebebiyle yemin ederek sûreye başlangıç yapmıştır.

2- Duhâ (ضُحَىٰ)

Duhâ (ضُحَىٰ)'nın kök anlamı “bir şeyin ortaya çıkıp görünmesi” (بروز الشيء)³⁴ demektir. Diğer anlamları bu semantik kökten türemiştir. Söz konusu kavram lügatte “güneşin yayılması”, “gündüzün uzaması”³⁵, “güneş doğduktan sonra yükselip ışığının tam anlamıyla parladığı zaman”³⁶, “güneşin ortaya çıkması”, “güneşin sıcağına maruz kalmak”³⁷, “güneşin gökyüzünün dörtte birine kadar yükseldiği zaman”³⁸, “güneş doğduğu vakit”³⁹ gibi manaları ihtiva etmektedir. *Duhâ*

³³ Seyyid Kutub İbrâhîm, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kâhire, ty., c. VI, s. 3921.

³⁴ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Makâyîsu'l-luga*, (Thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr yy., ty., c. III, s. 391.

³⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 382; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXVIII, s. 454, 455.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 28; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXVIII, s. 454.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 28, 30; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXVIII, s. 457; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 382; Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, (Thk. Abdu'l-Hamîd Hindâvî), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût-Lübân 2003, c. III, s. 10; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. V, s. 150.

³⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XXXVIII, s. 454.

³⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabîyye*, (Thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1984, c. VI, s. 2406; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. V, s. 150; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VIII, s. 28.

(ضُحَى) kavramı Kur'an'da biri fiil formuyla olmak üzere yedi yerde⁴⁰ geçmekte ve şu anlamları içermektedir:

1- Gündüz: (أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ وَهُمْ يُلْعَبُونَ) “*Ya da o ülkelerin halkı kuşluk vakti eğlenirken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi olduklar?*”⁴¹ *Duhâ* (ضُحَى) kelimesine bu bağlamda müfessirler “gündüz”⁴² anlamını vermektedir.

2- Gündüzün ilk saatleri, kuşluk vakti: (وَ الضُّحَىٰ) “*Kuşluk vaktine andolsun*”⁴³ âyetindeki *ed-duhâ* (الضُّحَى) ile ne kastedildiği konusunda yorumları şöyle sıralayabiliriz: a- *Duhâ* (الضُّحَى) kuşluk vaktidir ki o da güneşin yükselmeye başlayıp ışıklarını her tarafa yaydığı günün erken vakitleridir.⁴⁴ b- Gündüzün tamamıdır.⁴⁵ c- Gündüzün saatlerinden herhangi bir saattir.⁴⁶

⁴⁰ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 418.

⁴¹ A'râf, 7/98.

⁴² Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, (Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir vd.), Dâru Tayyibe, 1. Bsk., Riyâd 1409, c. III, s. 260; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*, (Thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1993, c. I, s. 557; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr, 1. Bsk., Kâhire 2001, c. X, s. 333; *Duhâ* (ضُحَى) sözcüğünün benzer anlamda kullanımına bir başka örnek için bk., Tâhâ, 20/59.

⁴³ *Duhâ*, 93/1.

⁴⁴ Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidü't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vil*, (Thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz), Mektebetu'l-Abîkân, 1. Bsk., Riyad 1998, c. VI, s. 390; Râzî, *Mefâtihu'l-ġayb*, c. XXXI, s. 208; *Duhâ* (الضُّحَى) kelimesinin benzer anlamda kullanımına bir başka örnek için bk., Nâziât, 79/46.

⁴⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Âlimü'l-Kütüb, 3. Bsk., Beyrût 1403/1983, c. III, s. 273; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* c. XXIV, s. 481; Semerkindî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 486; Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1423/2002, s. 1561; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 454; Râzî, *Mefâtihu'l-ġayb*, c. XXXI, s. 208.

⁴⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbu*, (Thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî), Âlimu'l-Kütüb, 1. Bsk., Beyrût 1998, c. V, s. 339; Semerkindî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 486; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-

3- Güneşin harareti, ısısı, aydınlığı: (وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا) “*Andolsun güneşe ve onun aydınlığına*”⁴⁷ âyetindeki *duhâhâ* (ضُحَاهَا) ifadesi hakkında müfessirler üç farklı görüşe yer vermektedirler: a- Mücâhid (103/721)’e göre “güneşin aydınlığı” demektir. b- Katâde (117/735)’ye göre “gündüzün tamamı” anlamındadır.⁴⁸ c- Mukâtil (150/767) ise bu kelimeye “güneşin harareti, ısısı” manasını vermektedir.⁴⁹

Kur’ân’da yüce Allah (وَالضُّحَى . وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى) “*Andolsun kuşluk vaktine. Ve sakinleştiği zaman geceye andolsun*”⁵⁰ âyetlerinde hem kuşluk vaktine hem de geceye yemin etmektedir. Müfessirlere göre O’nun kuşluk vaktine yemin etmesinin nedeni, o vakitte Hz. Mûsâ (s) ile konuşması ve sihirbazların yine aynı zaman dilimi içerisinde secdeye kapanmış olmalarıdır ki “*Buluşma zamanınız, bayram günü, kuşluk vaktinde insanların toplanma zamanı olsun*”⁵¹ âyeti buna işaret etmektedir.⁵²

İbn Âşûr (1393/1973)’a göre kuşluk vakti ve geceye yemin edilmesinin sebebi, kuşluk vaktinin güneş ışınlarının etrafa yayıldığı vakit olmasıdır ki işte bu,

---

Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 1. Bsk., Kâhire 2003, c. XV, s. 482; Taberî, *Câmi’u’l-beyân* c. XXIV, s. 481.

⁴⁷ Şems, 91/1.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XXII, s. 307; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXXI, s. 190; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 1555; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, c. VIII, s. 627; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, (Thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz), Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût-Lübnân 1993, c. VIII, s. 473.

⁴⁹ Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Ahmed Ferîd), Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Bsk., Lübnân-Beyrût 2003, c. III, s. 488; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXXI, s. 190; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 1555; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, c. VIII, s. 627; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, c. VIII, s. 473.

⁵⁰ Duhâ, 93/1-2.

⁵¹ Tâhâ, 20/59.

⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 390; Ebu’l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, (Thk. Yûsuf Ali Bedevî), Dâru’l-Kelime’t-Tayyib, 1. Bsk., Beyrût 1998, c. III, s. 653; Nâsuriddîn Ebi’l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfî el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vil*, (Haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübnân ty., c. V, s. 319; Kâdî’l-Kudâd Ebu’s-Suûd b. Muhammed el-İmâdî e-Hanefî, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-kitâbi’l-kerîm*, (Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ), Mek-tebetü’r-Riyâdi’l-Hadîsiyye, Riyâd ty., c. V, s. 542; Ebu’l-Fazl Şihâbu’d-Dîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-sebi’l-mesânî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût-Lübnân ty., c. XXX, s. 153.

vahyin nüzulü ve o inen vahiyle ihtidanın meydana gelmesini temsil etmeyi ima etmesidir. Geceye yemin edilmesi ise, gecenin, Nebî (s)'nin Kur'ân okuduğu ve müşriklerin, onun evine yakın evlerinden ya da *Mescid-i Haram*'dan Kur'ân okuyuşunu dinledikleri vakit olmasıdır.⁵³

Râzî (606/1209), Allah'ın *duhâ* ve geceye yemin edişinin hikmetine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Zaman, saat saattir; gece saatleri, gündüz saatleri. Sonra bu saatler giderek artar. Bu yüzden bazen gece saatleri uzarken gündüz saatleri kısalır. Bazen de gündüz saatleri uzarken gece saatleri kısalır. İşte bu uzama gelişi güzel hareketten, kısalma da kızgınlık ve öfkeden ötürü olmayıp, aksine hikmete dayanmaktadır. Aynı şekilde Risalet de vahyin inmesi de bunun gibidir, kulların maslahatlarına göre bazen indirilir, bazen de indirilmez. İşte bu inzal gelişi güzel olmadığı gibi, indirmeme de bir öfke ve kızgınlıktan dolayı değildir.⁵⁴

Râzî, Allah'ın burada niçin özellikle *duhâ* vaktini zikrettiğine ilişkin iki farklı tevil yapmaktadır. Ona göre ilk olarak kuşluk vakti, insanların bir araya toplandıkları ve geceleyin, üzerinde meydana gelen ürkeklik ve yalnızlıktan sonra, kendilerine geldikleri bir zaman dilimidir. İşte bu nedenle yüce Allah Hz. Peygamber (s)'e, “Vahyin kesilmesi nedeniyle, ürkekliğinden sonra artık vahyin nüzulünün kuşluğu doğmaya başlıyor” diye müjde vermiştir. Kuşluk vaktinin özellikle zikredilmesinin ikinci sebebi ise, o vaktin, Allah'ın Hz. Mûsâ (s) ile konuştuğu; Hz. Mûsâ (s)'nin karşısına dikilen sihirbazların, iman edip secdeye kapandıkları bir vakit olmasıdır. Binâenaleyh sadece bir zarf olduğu için zaman, böylesine bir fazilet vasfını kazanmış ve bu vasfa bürünmüştür. Ya, bilfiil itaatte bulunan insanın durumu nasıl olur. Bu, şu şekilde de ifade edilebilir: Hz. Mûsâ (s)'ya ikram eden o yüce Zât, sana ikram etmemelik eder mi? Secdeye kapanacakları bir biçimde, o sihirbazların kalplerini evirip-çeviren yüce Allah, senin düşmanlarının kalplerini de

---

⁵³ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyye, Tûnus 1984, c. XXX, s. 394-395.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 209.

cevirecektir, denilmek istenmektedir.⁵⁵

Âyette gündüzün bir saati olan *duhâ*, gecenin ise tamamı zikredilmiştir. Râzî bunun sebeplerine dair şu yorumları yapmaktadır:

- Bu, gündüzün bir tek saatinin bile, bütün geceye denk olduğuna bir işarettir ki bu tıpkı, Hz. Muhammed (s)’in faziletinin bütün peygamberlere denk olması gibidir.

- Gündüz, sevinç ve ferahlık vaktidir. Gece ise ürkeklik ve endişe vaktidir. Dolayısıyla bu, dünyanın kederlerinin, sevinçlerinden daha fazla ve sürekli olduğuna işaret etmektedir. Zira kuşluk vakti bir tek saattir; gece ise birçok saatten müteşekkildir. Rivayet edildiğine göre, yüce Allah *Arş*ı yaratınca, siyah bir bulut *Arş*ın solunda dikilip durdu ve “Ne yağdırayım?” diye nida etti. Bunun üzerine kendisine “Yüz yıl keder ve hüznün yağdır” diye cevap verildi. Sonra bulut açıldı ve tekrar o şekilde emredildi ve bu iş tam üç yüz yıla tamamlanana kadar devam etti. Daha sonra, *Arş*ın sağında beyaz bir bulut dikildi ve “Ne yağdırayım?” diye nida etti. Bunun üzerine, “Bir saat sevinç yağdır” diye cevap verildi. İşte bu sebeple sen, kederlerin ve üzüntülerin sürekli; sevinçlerin ise az ve nadir olduğunu görürsün.

- Râzî’nin kaydettiği üçüncü nedene göre kuşluk vakti, insanların harekete geçtiği ve buluşup tanıştıkları bir vakittir. Dolayısıyla bu vakit, *haşr* vaktinin bir benzeri olmuş olur. Sükûna erdiği zaman gece de, insanların, kabrin karanlıklarında sükûna erişlerinin bir benzeri olmuş olur. Bu nedenle her ikisi de birer hikmet ve nimettir. Fakat fazilet, bu dünyadayken ölüme değil hayata; ölümden sonra da, ölümünden önceki durumuna aittir. İşte bu sebepten ötürü Allah kuşluk vaktini, gece vaktinden önce zikretmiştir.

- Allah Teâlâ önce kuşluk vaktini zikretmiştir ki Allah’ın rahmetinden ümit kesilmesin. Daha sonra da bunun akabinde, Allah’ın bela ve musibetlerinden tam bir güven hâsıl olmasın diye, geceyi zikretmiştir.⁵⁶

Râzî’nin *duhâ* ve *leyl* kavramları hakkında tevil şartları açısından makul

---

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXXI, s. 209.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. XXXI, s. 209-210.

kabul edilebilecek mezkûr yorum, görüş ve değerlendirmelerinin yanında, söz konusu kavramların yer aldığı âyetlerin siyak sibakına baktığımızda zorlama kabul edilebilecek yorumlara da rastlamaktayız. Onun belirttiğine göre bazıları *ve'd-duhâ* ifadesini Hz. Muhammed (s)'in yüzü, *ve'l-leyli* ifadesini de onun saçları diye tevil etmiştir. Fakat Râzî bunun yadırganacak bir tevil olmadığını belirtmektedir. Hatta bazıları daha da ileri giderek *ve'd-duhânın* “Ehl-i beytin erkekleri” *ve'l-leyli* kelimesini de “kadınları” diye tevil etmişlerdir. Râzî'ye göre “*ed-duhâ*” kelimesiyle Hz. Peygamber (s)'in risâleti; “*Ve'l-leyli*” ifadesiyle de vahyin kesilme zamanı da kastedilmiş olabilir. Çünkü vahiy indiğinde ünsiyet ve rahatlık; kesildiğinde ise ürkeklik ve huzursuzluk meydana gelir. Râzî tüm bu tevil ve yorumlara ilaveten şu muhtemel yorumları da eklemekten geri durmamıştır:

- Âyetteki *ve'd-duhâ* kelimesi ile, kendi sebebiyle, gaybî şeylerin bilindiği ilahî ilmin nuru; *el-leyl* kelimesi ile de, kendisi sebebiyle, bütün ayıp ve kusurların örtüldüğü Allah'ın affi kastedilmiş olabilir.

- *Ve'd-duhâ* ifadesiyle garipken, İslâm'ın yücelmesi kastedilmiş olabilir. *El-leyl* kelimesi ise, İslâm'ın yeniden garip haline döneceğine bir işaret sayılabilir.

- *Ve'd-duhâ* ile aklın kemale ermesi; *el-leyl* kelimesiyle de, “ölüm hali” kastedilmiş olabilir.

- Râzî'nin işaret ettiği son bir ihtimale göre de bu yeminlerle, “Ben, insanların ayıp olarak görmediği o alenen yaptığın şeylere de yemin ederim gaybı bilen Allah'ın da ayıp olarak değerlendirmedeği o gizli olarak yaptığın işlere de kasem ederim” manasının kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.⁵⁷

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'nin yorumuna göre Allah Teâlâ, rubûbiyyetine, hikmetine ve rahmetine delâlet eden iki muhteşem âyeti olan gece ile gündüzü ifade eden kuşluk vaktine yemin etmiştir ki kuşluk vakti aslında belli bir süre ke-sintiye uğradıktan sonra peygamberine lütfettiği vahiy nurunu ifade ederken gece vahyin ışığı ve nurunun kesildiği dönemi ima etmektedir. Aynı şekilde gecenin karalığını yarıp gündüzün ışığını ortaya çıkaran Allah, cehalet ve şirk karanlığını

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 210.

vahyin ve nübüvvetin nuruyla ortaya çıkarandır. Dolayısıyla kuşluk ve gece hissî yani duyulara hitap eden ifadelerdir; cehalet ve şirk karanlığı ile vahiy ve nübüvvet nuru âyetin aklı yorumu kapsamına girmektedir. el-Cevziyye'nin bir başka teviline göre, rahmeti, kullarını sonsuza kadar gece karanlığında bırakmamayı, aksine onları gündüzün aydınlığında geçimlerini temin etmek ve bir takım maslahatlarına ulaştırmayı iktiza eden O yüce zâtın, benzer şekilde kullarını cehalet ve dalâlet karanlıklarında terk etmesi de şanına yakışmaz. Aksine onlara, vahiy ve nübüvvet nuruyla dünya ve âhîret menfaatlerine ulaşmaları gayesiyle yol gösterir.⁵⁸

Modern dönem Kur'ân müfessirlerinden Âişe Abdurrahmân Bintü'ş-Şâtî' (1420/1999) ise Kur'ân'daki yeminler konusuna klasik dönem müfessirlerinden farklı yaklaşmaktadır. Ona göre buradaki yeminlerin nesnelere olan (*muksemun bih*) *duhâ* ve *leyl*/gece ifadeleri fiziksel fenomenler ve hakikatlerdir ki bir insanın birlikte yaşadığı ve daima tanıklık ettiği şey, gün ışığı ve gecenin sakinliğidir. İnsanların bunlardan etkileniyor olmaları onlara inkâr gerekçesi ve bir biçimde kozmik düzensizlik beklentisi fırsatını vermez. Dolayısıyla Kur'ân, burada ilk olarak Hz. Peygamber (s)'in ve Mekkelilerin dikkatlerini böylesi tanıdık fenomenlere çekmek için bu senaryoyu sanatsal olarak kullanmaktadır. Bahsedilen fenomenler, Mekkelilerin şüphelenip ardından vahyi askıya alma ve erteleme girişimlerini uygulama fırsatını onlara asla vermedi. Diğer bir ifadeyle, mademki gecenin sükûneti onlara yarının gelmesinden şüphelenmelerine gerekçe vermiyor, vahyin bir süreliğine durması da onun kalıcı olarak askıya alınmasına ya da Allah'ın Peygamber (s)'i terk etmesine yol açmaz. Hemen sonra “*Rabbîn seni ne bıraktı ve ne de sana darıldı*”⁵⁹ şeklindeki yemin ifadesi geliyor. Açıklanan bu durumda, bu üslubun fayda vermekle ve yeminlerin nesnelere yararlılığıyla ya da onların yüceltilmesi ve değer verilmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Ancak onun Kur'ân'ın “sanatsal beyânî” (*el-beyânü'l-fennî*) ile ilgisi vardır. Bintü'ş-Şâtî', bütün yeminlerin nesnelere dair yüceltme ve faydalı olma fikrini vurgulamaya takıntılı bir kısım geleneksel Müs-

⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî eyâmî'l-Kur'ân (aksâmi'l-Kur'ân)*, s. 110-111.

⁵⁹ *Duhâ*, 93/3.

lüman âlimlerin aksine bu yorumu yapmaktadır. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (606/1210) ve Muhammed Abduh (1323/1905) gibi hayranlık duyduğu bazı âlimleri bu eğilimlerinden ötürü takdir ederken, Bintü’ş-Şâti’ Kur’ân’da zikredilen nesnelere çoğunun dinleyicilerinin dikkatlerini canlı tutmak için tasarlanmış üslupsal ifadelerden öte bir anlama gelmediğini öne sürmektedir.⁶⁰

3- ‘Asr (العصر)

‘Asr/asır (cemîsi *a’sâr* (أَعْصَار), ‘*usûr* (عُصُور), *u’sur* (أَعْصُرُ))⁶¹ kelimesine dilciler isim olarak “*dehr*” (mutlak zaman)⁶², “sabah ve akşam” (*ğadât*=tan yerinin ağarmasından güneş doğuncaya kadar olan zaman; *aşiyy*=zeval ile akşam veya akşam ile yatsı arası)⁶³, “öğleden sonra güneşin kızarmasına kadar olan ikinci vakti”⁶⁴, “gece ve gündüz”⁶⁵, “ikinci namazı”⁶⁶ gibi anlamlar vermektedir. ‘*Asara* (عَصَرَ) *ya’sıru* (يَعْصِرُ) fiilinin *mastarı* olan *el-‘asr/asır* (العَصْر) “men etmek”, “hap-

⁶⁰ İbrâhîm, “Kur’ân’da Yeminler: Bintü’ş-Şâti’nin Edebî Katkısı”, s. 960.

⁶¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. II, s. 89; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 236; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XIII, s. 60.

⁶² Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu’l-luga*, Remzî Münîr Ba’lebekî, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût-Lübân 1987, c. II, s. 738; Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, c. III, s. 168; Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, c. II, s. 13; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. II, s. 89; İbn Fâris, *Makâyîsu’l-luga*, c. IV, s. 340; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 748; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, Mektebetü Lübân, Beyrût 1986, s. 183; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 236; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIII, s. 60.

⁶³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, c. III, s. 168-169; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. II, s. 89.

⁶⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. II, s. 89; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 437; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 236; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIII, s. 60.

⁶⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, c. II, s. 13; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. II, s. 89; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 236; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIII, s. 60.

⁶⁶ İbn Fâris, *Makâyîsu’l-luga*, c. IV, s. 341; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 437; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 749; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, s. 183; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. IX, s. 236; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, c. XIII, s. 60.

setmek”, “hediye vermek”, sıkıp suyunu çıkarmak”⁶⁷ manalarını içermektedir. ‘*Asrân* (العَصْرَان) ise gündüzle geceye ve sabah ile akşama denilmektedir.⁶⁸

‘A-s-r (ع - ص - ر) kökünden müştak olan kelimeler isim ve fiil türevleriyle birlikte Kur’ân’da beş defa⁶⁹ zikredilirken bunlardan zaman ifade eden ‘*asr* (العَصْر) bir yerde geçmektedir. (وَالْعَصْرُ . إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا) (بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ “*Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.*”⁷⁰ Bu sûrenin ilk âyetinde yüce Allah asra yemin etmekte fakat *el-’asr* (العَصْر) ile ne kastedildiği konusunda muhtelif yorumlar yapılmaktadır. Bunlar:

1- İbn Abbâs (68/687)’a göre “asra yemin ederim ki” âyeti “*dehre* (mutlak zamana, tüm zamana) andolsun ki” anlamındadır.⁷¹ Buna göre ‘*asr* anlam itibariyle *dehr* (mutlak zaman) gibidir. Şâir’in şu beytinde de bu anlamdadır:

سَبِيلُ الْهَوَى وَعَزٌّ وَبَحْرُ الْهَوَى غَمْرُ
وَيَوْمُ الْهَوَى شَهْرٌ وَشَهْرُ الْهَوَى دَهْرُ

“*Hevânın yolu çok çetindir, hevâ denizi pek derindir*

Hevânın bir günü bir ay eder, hevânın bir ayı da bir zaman (dehr)”⁷²

2- Bununla yüce Allah herhangi bir asra yemin etmiştir de denilmiştir. Çünkü her bir asırda (zamanda) hallerin evirilip çevrilmesine, değişip durmasına ve bunlarda yaratıcının varlığına delalet etmesine dikkat çeken bir özellik vardır.⁷³

⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu l-muhîd*, c. II, s. 89; Zebîdî, *Tâcu l-’arûs*, c. XIII, s. 61; Ezherî, *Tehzîbu l-luga*, c. II, s. 14; İbn Fâris, *Makâyîsu l-luga*, c. IV, s. 340-342; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 749; İbn Manzûr, *Lisânü l-’Arab*, c. IX, s. 236-237, 239.

⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbu l-luga*, c. II, s. 13; İbn Fâris, *Makâyîsu l-luga*, c. IV, s. 341; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 437; Cevherî, *es-Sihâh*, c. II, s. 748-749; Râzî, *Muhtârü s-sihâh*, s. 183; İbn Manzûr, *Lisânü l-’Arab*, c. IX, s. 236.

⁶⁹ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu l-müfehres*, s. 463.

⁷⁰ *Asr*, 103/1-3.

⁷¹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu l-mesîr*, s. 1586; Bagavî, *Me’âlimu t-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Se’âlibî, *Cevâhiru l-hisân*, c. V, s. 625; Ebû Hayyân, *el-Bahru l-muhîd*, c. VIII, s. 507; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Kur’ân*, c. XXII, s. 463; Şevkânî, *Fethu l-kadîr*, c. V, s. 588; İbn Atiyye, *el-Muharreru l-vecîz*, c. VIII, s. 685; Suyûtî, *ed-Dürü l-mensûr*, c. XV, s. 643.

⁷² Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh İbnu’l-’Arabî, *Ahkâmu l-Kur’ân*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru’l-Kütübi l-’İlmiyye, 3. Bsk., Beyrût-Lübân 2003, c. IV, s. 447; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Kur’ân*, c. XXII, s. 463.

3- 'Asr, gece ve gündüz demektir. Humeyd b. Sevr (70/689)'in şu beytinde bu anlamdadır:

وَلَنْ يَأْتِيَ الْعَصْرَانَ : يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ إِذَا طَلَبًا أَنْ يُدْرَكَ مَا تَيْمَمًا

“İki asır (olan) bir gece ve bir gündüz mutlaka ele geçirir
Birisinin peşine takıldılar mı, istediklerine mutlaka yetişirler.”⁷⁴

4- “İki asır” aynı zamanda “sabah ve akşam” demektir. Şâir'in şu beytinde bu anlamdadır:

وَأَمَطْلُهُ الْعَصْرَيْنِ حَتَّى يَمَلْنِي وَيَرْضَى بِنِصْفِ الدَّيْنِ وَالْأَنْفُ رَاغِمٌ

“Ben iki asır onu savsaklayıp dururum, nihayet usanır benden
Ve ister istemez borcun yarısına razı olur.”

Şâir şunu demek istiyor: O, günün başında bana geldi mi, ona akşama söz veririm.⁷⁵

5- Asrın öğleden sonra demek olduğu, bunun da güneşin zevali ile batışı arasındaki zaman olduğu da söylenmiştir.⁷⁶ Bu görüş el-Hasen (110/728) ve Katâde'ye aittir. Şâir'in şu beytinde de bu anlamdadır:

تَرَوْخَ بِنَا يَا عَمْرُو فَذَقْصُرَ الْعَصْرِ وَفِي الرُّوحَةِ الْأُولَى الْغَنِيمَةَ وَالْأَجْرُ

“Ey 'Amr! Bizimle birlikte öğleden sonra yola koyul. Çünkü 'asr (vakti) kısalmış bulunuyor

Hiç şüphesiz ilk öğle çıkışında ganimet ve ecir vardır.”⁷⁷

6- Yine Katâde'den 'asrın, gündüzün vakitlerinden son vakittir, dediği ri-vayet edilmektedir.⁷⁸

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 463.

⁷⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VIII, s. 685; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. V, s. 359; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. VIII, s. 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 463; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 464; İbnu'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c. IV, s. 447; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. IX, s. 236.

⁷⁶ Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, c. XV, s. 643.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587; Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIII, s. 60.

7- 'Asr "gündüzün saatlerinden bir saat" demektir.⁷⁹

8- 'Asr ikinci namazına yemindir. *El-Vustâ* (الْوُسْطَى) namazı da odur. Çünkü o namaz, namazların en faziletlisidir. Bu da Mukâtil'in görüşüdür.⁸⁰ Nitekim (أَذِنَ لِلْعَصْرِ) "ikinci namazı için ezan okundu" demektir. (صَلَّيْتَ الْعَصْرَ) denildiği zaman "ikinci namazı kılındı" demek istenmektedir. (حَبَسْنَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةَ الْعَصْرِ) "Bizi orta namazından (yani) ikinci namazından alıkoyduklar. Allah da onların evlerine ve kabirlerine ateş doldursun"⁸¹ hadisindeki (الْوُسْطَى) ile de "ikinci namazı" kastedilmektedir.

9- Bir diğer görüşe göre bu, Hz. Peygamber (s)'in asrına -onunla peygamberliğin yenilenmesi suretiyle bu asrın faziletinden ötürü- yapılmış bir yemindir.⁸²

10- Bir başka görüşe göre de bu "asrın Rabbine yemin olsun" anlamındadır.⁸³ Taberî (310/922) bazı rivayetleri zikrettikten sonra der ki: Bu hususta doğru olan görüş şudur: Rabbimiz Teâlâ 'asra yemin etmiştir. 'Asr, *dehrin* (mutlak zaman) ismidir, ikindedir, gece ve gündüzdür. Bu ismin içerdiği manalardan birini tahsis etmemiştir. Onun için bu ismin lazım olduğu her mana bu yemine dâhil ol-

⁷⁸ Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587.

⁷⁹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, c. XV, s. 643, 647; İbnu'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. IV, s. 447.

⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, c. III, s. 516; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. VIII, s. 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587-588; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1586; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VIII, s. 686; Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. V, s. 625; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 85.

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Salât", 5, Çağrı yay., 2. Bsk., İstanbul 1992; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Mesâcid", 202 (11420), Kâhire 1987; Ebû İsâ Muhammed b. İsmâ b. Sevde et-Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîr", 2/31-32, İstanbul 1992; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Tefsîr", 2/42; "Cihâd", 98, Çağrı yay., 2. Bsk., İstanbul 1992; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, "Salât", 6, Çağrı yay., İstanbul 1992; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen*, "Salât", 14, İstanbul 1992.

⁸² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 588; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 86; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 336.

⁸³ Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, c. V, s. 359; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 588.

maktadır.⁸⁴

Ebû Müslim'e göre, buradaki 'asr kelimesiyle, gündüzün iki ucundan biri kastedilmiştir ki onun verdiği bu anlama göre yüce Allah'ın söz konusu vakte yemin etmesinin sebebi şudur: Allah Teâlâ, her ikisinde de, kudretinin delilleri bulunduğu için, gündüzün bir ucu addedilen "kuşluk (*duhâ*) vaktine yemin ettiği gibi, öbür ucu addedilen "ikinci zamanı"na da yemin etmiştir. Zira her sabah adeta kıyametin kopuşu gibidir. Çünkü sanki insanlar kabirlerinden çıkıyorlar; ölüler diriliyor; teraziler kuruluyor. Her akşam da, dünyanın bir sayha ve ölümle harap edilmesine benzer. Hâlbuki bu iki durumdan her biri, birer adil şahittir. İki şahidin peşinden, hâkim hükmünü vermezse, o hâkim hüsranda sayılır. İşte gündüzün bu iki ucu olan iki zaman diliminden habersiz olan insan da, bir zarar içerisindedir.⁸⁵

Hasan el-Basrî (110/728)'ye göre yüce Allah, çarşı-pazarda alış-veriş zamanının, ticaretin ve kazancın sona ermesine dikkat çekmek için, işte bu vakte yemin etmiştir. Buna göre şimdi sen hiçbir şey kazanmadan eve girersen, çoluk çocuğun da etrafını sarıp herkes kendi hakkını senden istese ve sen de bunları veremezsen işte o anda mahcup olur, ziyan içinde olanlardan olmuş olursun. İşte tıpkı bunun gibi, biz de diyoruz ki, *ve'l- 'asri*, yani, dünyanın ömrünün ikinci zamanına andolsun ki, kıyametin kopması yakındır. Hâlbuki sen henüz, hazırlıklı değilsin. Ve sen, yarın bir gün, dünyada iken, içinde bulunduğun nimetlerden, mahlûkata karşı yaptığın muamelelerden hesaba çekileceğini çok iyi biliyorsun. Ve mazlumlardan her birinin, senden hakkını talep edeceğini de pekâlâ biliyorsun. O halde bu demektir ki sen, hüsrandasın. Bu ifadenin bir benzeri de, "*İnsanların hesaba çekilecekleri zaman yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çeviriyorlar*"⁸⁶ âyetidir.⁸⁷

Mukâtil'in belirttiğine göre yüce Allah, 'asr ile ikinci namazını kastetmiş-

⁸⁴ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, c. XXIV, s. 612.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 85.

⁸⁶ Enbiyâ, 21/1.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 85.

tir⁸⁸ ki bu görüşte olanlara göre Cenâb-ı Hak, faziletinden dolayı ikinci namazına yemin etmiştir. Bunun delili ise Hz. Hafsâ (r)'nin Mushaf'ında (وَالصَّلَاةَ الْوَسْطَى)⁸⁹ âyetine ilişkin olarak “ikinci namazı” (صلاة العصر) şeklinde bir açıklamanın bulunmasıdır. Zira ikinci namazını eda etme mükellefiyeti çok zordur. Çünkü insanlar gündüzün sonunda ticaretlerinde, alışverişlerinde ve geçimlerini sağlama meşguliyeti içerisinde adeta çırpınmaktadırlar. Yine bu görüşte olanlara göre ikinci namazıyla gündüz namazları sona erer. O namaz sanki kendisi ile amellerin sona erdiği bir “tevbe” gibidir. Bu sebeple “tevbe” etmenin nasıl tavsiye edilmesi gerekiyorsa, ikinci namazı da böyledir. Çünkü işler neticelerine göredir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, şanını yüceltmek, edası konusunda mükellefe ziyadesiyle tavsiyede bulunmak ve gerektiği gibi eda etmen halinde zararlarının kâra dönüşeceğine dikkatleri çekmek için bu namaza yemin etmiştir.⁹⁰

Asrın Hz. Peygamber (s)'in zamanı yani onun yaşadığı asır olduğunu ve ve 'l- 'asri ile yapılan yeminin Rasûlullâh (s)'in asrına yapılmış bir yemin⁹¹ olduğu görüşünü savunanlar şu hadisi delil olarak getirmişlerdir: “Sizin ve sizden öncekilerin misali, ücretle bir işçi tutup “Kim sabah namazından öğle namazına kadar bir “kîrât” (قيراط) ücret mukabilinde çalışır?” diyen kimsenin durumu gibidir. Yahûdiler bu ücret karşılığında çalıştılar. Daha sonra bu kimse, “Kim, öğleden ikindiye kadar, bir “kîrât” ücret karşılığında çalışır?” der. Bu ücret mukabilinde de Hristiyanlar çalışır. Daha sonra da, “Kim, ikindiden akşama kadar iki “kîrât” ücret mukabilinde çalışır?” der. İşte bu ücret mukabilinde de sizler (Hz. Muhammed (s) ümmeti) çalıştınız. Bunun üzerine Yahûdi ve Hristiyanlar öfkelenerek, “Biz, işin çoğunu yapıyoruz, ama ücretin azını alıyoruz, öyle mi?” dediler. Bunun üzerine o

⁸⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, c. III, s. 516; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 525; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. VIII, s. 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 587-588; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1586; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VIII, s. 686; Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. V, s. 625; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 85.

⁸⁹ Bakara, 2/238.

⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 85-86.

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 464; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. V, s. 588; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 86; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, c. V, s. 336.

kimse, “Allah sizin ücretinizden herhangi bir şeyi noksanlaştırdı mı?” buyurunca onlar, hayır dediler; ardından Allah Teâlâ, “Bu benim lütfumdur, onu dilediğim kimselere veririm” buyurur. Dolayısıyla ey Ümmet-i Muhammed! Demek oluyor ki sizler, daha az iş mukabilinde, daha çok ücrete layık olan kimselersiniz”.⁹² Bu haber, *asrın*, Hz. Muhammed (s)’e ve onun ümmetine mahsus bir zaman olduğuna delalet etmektedir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak ‘*asra* yemin etmiştir. O halde, *ve’l-’asri*, “İçinde bulunduğun *asra* yemin olsun ki” manasındadır. Buna göre yüce Allah söz konusu âyette, Hz. Peygamber (s)’in zamanına; “*Andolsun bu beldeye ki sen bu beldedesin*”⁹³ âyetinde onun mekânına, bulunduğu yere; “*Ömrüne andolsun ki...*”⁹⁴ ilâhî hitabında da, Rasûlullâh (s)’in ömrüne yemin etmiştir. Buna göre, Allah sanki “Senin asrına, senin beldene ve senin ömrüne yemin ederim ki...” demiştir ki tüm bunlar, peygamber için bir zarf (onu içine alan) gibidirler. Dolayısıyla zarfın hali bu denli tazim görürken, şimdi sen bu zarf içinde bulunan (elçinin) durumunu ve bu yeminin biçimini mukayese et! Binâenaleyh Allah Teâlâ adeta, “Ey Muhammed, sen onları hazırladın, davet ettin. Fakat onlar senden yüz çevirdiler,

⁹² Benzer hadisler için bk., Buhârî, “İcâra”, 8, 9; Tirmizî, “Edeb”, 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, (Thk. Şu’ayb el-Arnaûd vd.), Müessesetu’r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1416/1995, c. VIII, s. 100; c. X, s. 141; Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ Ebû Bekir el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Mektebetü Dâru’l-Bâz, Mekke 1414/1994, c. VI, s. 188; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu ibn Hibbân*, (Thk. Şu’ayb el-Arnaûd), Müessesetu’r-Risâle, 2. Bsk., Beyrût 1414/1993, c. XV, s. 10; Abd b. Humeyd b. Nasr Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî-Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa’îdî), Mektebetü’s-Sünne, 1. Bsk., Kâhire 1408/1988, c. I, s. 248; Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*, (Thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi), Müessesetu’r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1984, c. IV, s. 144; Mecdüddin Ebu’s-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *Câmi’u’l-’usûl fî ehâdisi’r-rasûl*, (Thk. Abdülkâdir el-Arnaûd), Mektebetü’l-Hulvânî-Matbaatü’l-Mellâh-Mektebetü Dâri’l-Beyân, 1. Bsk., yy., 1972, c. IX, s. 178; Bedruddin el-’Aynî el-Hanefî, *’Umdetü’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, yy., 1427/2006, c. XVIII, s. 274, 275.

⁹³ Beled, 90/1-2.

⁹⁴ Hicr, 15/72.

sana iltifat etmediler. Şu halde onların hüsrânları ne büyük ve hizlânları ne kadar vahimdir!” demek istemiştir.⁹⁵

4- Fecr (فَجْر)

Fecr (فَجْر) kelimesi *mastar* olarak “bir şeyi geniş bir şekilde yarmak” demektir. Bu semantik kök anlamından hareketle geceyi yardığı için “sabah”a *fecr* (فَجْر) denir.⁹⁶ İsim olarak “tan yeri”⁹⁷, güneşin doğmasından önceki “tan yerinin ağarması”⁹⁸ anlamındadır. Tan yerinde görülen ağarma veya beyazlık olarak tanımlanan *fecr* ikiye ayrılmaktadır. Birincisi ufukta dikey olarak yükselen beyazlıktır. Bu *zenebü's-sirhân* (kurt kuyruğu) diye adlandırılan “*fecr-i kâzib*”dir. Diğeri ise ufukta yatay olarak uzanan beyazlıktır ki bu da oruç tutan kimseye yemeyi ve içmeyi haram kılan “*fecr-i sâdik*”tır.⁹⁹ Buna göre “*fecr-i sâdik*” bir zaman ifadesi olarak sabah namazı vaktinin girdiğı ve orucun başladığı zamana işaret etmektedir.

Kur’ân’da bu kavram iki tanesi aynı âyette olmak üzere altı defa¹⁰⁰ zikredilmektedir. “(أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) “Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar (belirli vakitlerde) gereğı üzere namazı kıl, bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir”¹⁰¹ âyetinde iki kez yer alan (قُرْآنَ الْفَجْرِ) terkibi müfessirlerin ittifakıyla “sabah namazı”¹⁰² anlamındadır. İlk geçtiğı (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنْ) (الْفَجْرِ) “Sabahın beyaz ipliğı (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edi-

⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXII, s. 86.

⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 483.

⁹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. III, s. 302.

⁹⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. III, s. 302; Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. XI, s. 48; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 187; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIII, s. 298.

⁹⁹ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. I, s. 463; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. X, s. 187; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XIII, s. 298; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 483.

¹⁰⁰ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 513.

¹⁰¹ İsrâ, 17/78.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXI, s. 28; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. III, s. 542; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. V, s. 114; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. III, s. 273; *el-Fecr* (فَجْر) sözcüğünün benzer anlamda kullanımı için ayrıca bk., Nûr, 24/58; Kadir, 97/5.

linceye kadar yiyin, için”¹⁰³ âyetindeki *el-fecr* (الفَجْر) sözcüğü imsak vaktinin girdiği ve orucun başladığı “*fecr-i sâdik*”tır. İmsakin hakikati “*fecr-i sâdik*”tır. Bunun için günün başlangıcının ve imsakin vacip oluşunun, “*fecr-i sâdik*”ın başından başladığına dair icma vardır.¹⁰⁴ *Fecr* kelimesine zikredilen anlamları veren müfessirler, (وَالْفَجْرِ) “*Andolsun fecre*”¹⁰⁵ âyetindeki *el-fecr* (الفَجْر)’in kelime olarak “tan yerinin ağarması” anlamında olmakla birlikte bununla ne kastedildiği konusunda altı farklı görüş beyan etmektedirler: 1- Gündüzün başlangıcı, sabah vakti. 2- Sabah namazı. 3- Gündüzün tamamıdır. Gün fecirle başladığı için bu ad verilmiştir. 4- Kurban kesim gününün sabahı. 5- Zilhiccenin ilk gününün sabahı. 6- Muharrem’in ilk gününün fecridir. Çünkü yıl onunla başlamaktadır.¹⁰⁶

Müfessirler söz konusu âyetteki *fecrin* ne olduğuna ilişkin ihtilaf etmişler ve verdikleri muhtelif anlamlara göre Cenâb-ı Hak’ın *fecre* yemin etmesinin hikmeti bağlamında çeşitli tevîl, yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre *el-fecr*, malum sabah vakti olup, bu da, “*fecr-i sâdik*”ın “*fecr-i kâzip*”ten ayrılıp ortaya çıkmasıdır. Allah Teâlâ, *fecre*, kendisi sebebiyle, gecenin sona erip aydınlığın zuhur etmesi, insanlar, kuşlar ve vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların rızıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki bu durum, ölümlerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzemektedir. İşte bu hususlarda derin düşünen kimseler için ibretler vardır. Bu manaya göre âyetteki bu ifade tıpkı, “*Ağarmakta olan sabaha andolsun*”¹⁰⁷ âyeti gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak başka bir âyette, “*Nefeslendiği (ağardığı) an sabaha andolsun*”¹⁰⁸ buyurmuştur. Allah Teâlâ bir başka âyette ise kendisinin sabah vaktinin

¹⁰³ Bakara, 2/187.

¹⁰⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ty., c. II, s. 15-16; Geniş bilgi için bk., Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. V, s. 118-120; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. III, s. 193-198.

¹⁰⁵ Fecr, 89/1.

¹⁰⁶ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 1543; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XXII, s. 256-257; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, c. XV, s. 392-393.

¹⁰⁷ Müddessir, 74/34.

¹⁰⁸ Tekvîr, 81/18.

yaratıcısı olmasıyla övünerek, “*Karanlığı yarıp tanyerini ağartan O’dur*”¹⁰⁹ şeklinde hitap etmiştir. Bazı âlimler ise demiştir ki bu ifadeden murat bütün gündüzdür fakat gündüzün tümüne, başlangıcı ile işaret ettiğini ve bunun benzerinin de, (وَالضُّحَىٰ) “*Kuşluk vaktine andolsun*”¹¹⁰ ile (وَالنَّهَارَ إِذَا تَجَلَّىٰ) “*Açıldığı zaman gündüze andolsun*”¹¹¹ âyetleri olduğunu belirtmişlerdir.¹¹²

Söz konusu âyetteki *fece* sözcüğüyle sabah namazı kastedildiği takdirde Allah sabah namazına, bu namazın, gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda, hem gündüz melekleri hem de gece görevli melekler hazır olduklarından dolayı yemin etmiştir. Buna göre bu âyet tıpkı, “*Çünkü sabah namazı şahitlidir*”¹¹³ ilâhî hitabı gibi olmuş olur ki bu “Sabah namazında okunan Kur’ân’a hem gece melekleri hem de gündüz melekleri şahadet eder” manasındadır.¹¹⁴

Bazılarına göre *fece*, muayyen bir günün *fecridir*. Bu görüşte olanlar söz konusu muayyen günün hangi günlerin *fecri* olduğuna ilişkin olarak şu izahları yapmışlardır:

- Bu, kurban bayramı gününün *fecridir*. Çünkü hacla ilgili olan emir ve yasaklar, Hz. İbrâhîm (s)’in dininin özelliklerindedir. Araplar haccı terk etmezlerdi. Ve o gün, her insanın kurbanını getirdiği büyük bir gündür. Sanki hacı, kendisini kurban etmek suretiyle Allah’a yaklaşmak istemektedir. Kendisini kesemeyince de, kendisi yerine bu kurbanı kesmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da, “*Biz onun yerine kendisine büyük bir kurbanlık verdik*”¹¹⁵ şeklinde hitap etmiştir.

- Bununla Zilhicce ayının *fecrini* kastetmiştir. Çünkü yüce Allah bunun akabinde “*on geceye...*” ifadesini getirmiştir. Ayrıca Zilhicce, bu muazzam ibadetin kendisinde yapıldığı ilk aydır.

- Bununla Muharrem ayının *fecri* kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bu *fecre* ye-

¹⁰⁹ En’âm, 6/96.

¹¹⁰ Duhâ, 93/1.

¹¹¹ Leyl, 92/2.

¹¹² Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, c. XXXI, s. 162.

¹¹³ İsrâ, 17/78.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, c. XXXI, s. 162.

¹¹⁵ Sâffât, 37/107.

min etmiştir. Çünkü bu fecir, her senenin ilk *fecridir* ve bu esnada hac, oruç, zekât gibi yıldan yıla tekrarlanan pek çok iş meydana gelir ve yine gökteki ayın hesabına yeniden başlanır. Bir haberde de, “Allah katında ayların en büyüğü Muharrem ayıdır” şeklinde yer almaktadır. İbn Abbas’ın da, “Senenin *fecri*, Muharrem’dir” dediği rivayet edilmiştir. Bu şekilde İbn Abbas, Muharrem’in tamamını bir *fecr* saymıştır.¹¹⁶

Âlimler bu âyetin akabinde gelen ve yüce Allah’ın yemin ettiği “*On geceye andolsun*”¹¹⁷ hitabındaki on gece ile hangi on gece kastedildiği ve Cenâb-ı Hakk’ın niçin o zaman dilimine yemin ettiğine ilişkin şu yorum ve değerlendirmeleri yapmaktadırlar:

- Bu, Zilhicce’nin on gecesidir. Zira Zilhicce’nin on gecesinde (ve gününde) hacla ilgili dini emirler yapılır. Bu bağlamda bir haberde “Kendisinde sâlih amelin yapıldığı hiçbir gün, Zilhicce’nin on gününde yapılan amelden daha faziletli değildir” şeklinde bir ifade yer almaktadır.

- On geceden maksat Muharrem ayının başından sonuna kadar süre içerisinde geçen on gecedir ve bu ifade o günlerin kıymetli olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Muharrem ayında yer alan günlerden birisi de Aşure günüdür. O günde oruç tutmanın faziletine dair haberler varittir.

- Bu, Ramazan’ın son on günüdür. Allah Teâlâ, şerefinden ötürü o günlere yemin etmiştir ve o günler içerisinde Kadir gecesi de vardır. Çünkü bir hadiste, “*Kadir gecesini Ramazan’ın son on günü içinde arayın*” ifadesi yer almaktadır. Hz. Peygamber (s) Ramazan’ın son on günü girdiği zaman, aileleriyle birlikte olmayı terk edip onları ikaz ederdi ki bu, Hz. Peygamber (s)’in o günlerde hiç cima etmeyip ailesine teheccüt namazı emretmesinden kinayedir.¹¹⁸

İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, söz konusu âyetteki yemine konu olan ve zamana delâlet eden iki kavram *fecr* ve “on gece”nin mekânla ilişkisine dikkatleri

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, c. XXXI, s. 162-163.

¹¹⁷ Fecr, 89/2.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu ’l-ğayb*, c. XXXI, s. 163.

çekerek en güzel yorumun şu olduğunu beyan etmektedir: *Fecr* ve “on gece” muazzam fiilleri kapsayan zaman ifadeleridir. On gece Zilhicce’nin on gecesidir ki o da hac menâsikiyle ilgili çok mühim işleri ve hac menâsikinin ifa edildiği önemli mekânları ihtiva etmektedir. İşte o mekânlar kulun Rabbine *hudûsunu* tazammun eden Allah’ın nişanelerindendir (شعائر). Zira hac ve hacda yerine getirilmesi icap eden fiiller (نسك) Allah için yapılan ubûdiyyet kapsamındaki fiillerdir, O’nun azameti karşısında boyun eğme ve *hudûd*dur. Tüm bu sayılanlar Allah’ın Ad, Semûd ve Firavun’u tavsif ettiği *tekebbür*, *tecebbür* ve haddi aşma vasıflarının tam zıddıdır. *Nüsük* yani hac ve umrede icra edilmesi icap eden bütün tâatler Allah’a boyun eğmenin (الخشوع) zirve noktasıdır. Oysa o geçmiş milletler haddi aşmışlar ve Rablehinin emrine karşı büyüklük taslamışlardır. Dolayısıyla içerisinde çok mühim ibadetleri barındıran zaman, Allah’ın yemin etmesine en lâyık zaman dilimlerindedir.¹¹⁹ el-Cevziyye’nin bu izahlarından öyle anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak söz konusu zamanlara, o zamanların ilgili mekânlarında cereyan edecek bir takım önemli işler nedeniyle yemin etmektedir.

5- Sabâh (الصَّبَاحُ) ve Subh (الصُّبْحُ)

es-Sabâh (الصَّبَاحُ) ve *es-subh* (الصُّبْحُ) kelimeleri lügatte “*fecr/tan* yerinin ağarması”¹²⁰, “gündüzün başlangıcı”¹²¹ demektir ki o da güneş ışıyla ufkun kızıl-laştığı vakittir.¹²² Aslında *subh* (صبح) sözcüğü semantik köken olarak kırmızı rengi ifade etmektedir. Zaman belirten sabaha bu ismin verilmesi ise sabah olmak üzereyken ufukta meydana gelen kırmızılıktan dolayıdır.¹²³ Söz konusu kavramın diğer anlamları işte bu semantik kökten türemiştir. *el-Isbâh* (الإِصْبَاحُ) sözcüğü de “günün

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî eyâmî l-Kur’ân* (aksâmî l-Kur’ân), s. 40-41.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü l-‘Arab*, c. VII, s. 271; Zebîdî, *Tâcu l-‘arûs*, c. VI, s. 516; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu l-muhîd*, c. I, s. 231.

¹²¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü l-‘ayn*, c. II, s. 375; Ezherî, *Tehzîbu l-luga*, c. IV, s. 263; İbn Manzûr, *Lisânü l-‘Arab*, c. VII, s. 271; Zebîdî, *Tâcu l-‘arûs*, c. VI, s. 516; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 359; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu l-muhîd*, c. I, s. 231.

¹²² İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 359.

¹²³ İbn Fâris, *Makâyîsu l-luga*, c. III, s. 328.

başlangıcı” anlamındadır. *el-Esbâhu* (الأصباح) ise *es-subh* (الصُّبْحُ) kelimesinin çoğuludur.¹²⁴ Kur’ân’da *es-subh* (الصُّبْحُ) dört, *subh* (صُبْحٌ), *el-ısbâh* (الإصباح) ve *sabâh* (صَبَاحٌ) kelimeleri ise birer defa¹²⁵ zikredilmekte ve lügat anlamlarıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Mesela (وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ) “*Nefeslendiği (ağardığı) an sabaha andolsun*”¹²⁶ âyetindeki *es-subh* (الصُّبْحُ) ile kastedilen Katâde’ye göre “*fecr/tan yerinin ağarması*”, Dahhâk’a göre ise “*güneşin doğması*”dır.¹²⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de yüce Allah sabah vaktine de yemin etmektedir. Nitekim (كَأَلَّا وَالْقَمَرَ. وَاللَّيْلُ إِذْ أَدْبَرَ. وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ) “*Hayır, andolsun aya. Dönüp gitmekte olan geceye. Ağaran sabaha*”¹²⁸ âyetlerinde kamer, geceye ve sabaha yemin etmektedir. Peki, Cenâb-ı Hak bunlara niçin yemin etmektedir? Kendilerine yemin edilen zamanların mekânla nasıl bir bağı vardır?

Seyyid Kutub’un belirttiğine göre kamer, dönüp gitmekte olan gece ve ağarmakta olan şafak görüntüleri zatları itibarı ile duygulandırıcı manzaralardır. Onlar beşer kalbine pek çok şeyler söylerler, onun derinliklerine birçok sırlar fısıldarlar, kuytu köşelerindeki birçok duyguyu harekete geçirirler. Bir kalp düşünelim ki, gecenin çekilip gitmekte olan görüntüsünü seyretmiştir. Doğan günün ışıkları önünde sessizce gerileyen karanlığı, varlıkların gözlerini açıp uykudan uyanmalarını izlemiştir. Bu sahneden etkilenmeyecek, derinliklerinde tarifsiz heyecanlar depreşmeyecek kalp az bulunur. Yine şafağın sökmesini, tanyerinin ağarmasını seyreden bir kalp düşünelim. Böyle bir kalpte ışımaya, açılmaya, bilinç düzeyinde hal değiştirme titreşimlerinin meydana gelmemesi pek düşünülemez. Bu titreşimler,

¹²⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. IV, s. 263; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VII, s. 271; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. VI, s. 516.

¹²⁵ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 399.

¹²⁶ Tekvîr, 81/18.

¹²⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1521; İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî), Dâru İbn Hazm, 1. Bsk., Beyrût 1416/1996, c. I, s. 1316; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-'uyûn*, (Thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût-Lübân, ty., c. VI, s. 217.

¹²⁸ Müddessir, 74/32-34.

gözlere çarpan gün ışınlarının yanı sıra kalplere, gönüllere dolan ışınları algılamaya son derece elverişli bir duyarlılık kazandırır. Kalplerin yaratıcısı olan Cenâb-ı Hak bu sahnelerin, çarpıcı nitelikleri ile kimi olaylarda kalplerde harikulâde etkiler meydana getirdiklerini, onlara yeniden yaratılmışlar gibi keskin bir duyarlılık kazandırdıklarını herkesten iyi bilir. Ayda, dağılan gece karanlığında ve söken şafakta beliren bu uyanışlar, ışınlar ve yer değiştirme süreçlerinin arka planında hayranlık uyandırıcı hakikatler saklıdır. Bu hakikatler yaratıcı gücün, hikmetli planın ve evrensel ahengin varlığını kanıtlar. İşte Kur’ân idrakleri ve akılları bu gerçekler aracılığıyla hayalleri hayretler içerisinde bırakan bu eşsiz duyarlılığa yöneltir. Yüce Allah’ın bu büyük kevnî hakikatler üzerine yemin etmesinin gayesi o muazzam gerçeklerin kanıtlayıcı değerlerinden habersiz yaşayan gafilleri uyarmak, önlerinde duran hakikatlerin farkına vardırmasıdır. İkinci aşamadaki amacı da “*sakar*” cehenneminin ya da o cehennem görevlilerinin veyahut da âhiretteki diğer hadiselerin, insanı, önlerindeki tehlikeler hususunda uyaran müthiş hakikatler olduklarını ifade etmektir.¹²⁹ Kutub’un ay, gece ve ağarmakta olan sabah tasvirinden öyle anlaşılıyor ki Allah’ın söz konusu zamanlara yemin etmesi yemin edilen zamanların mekânla sıkı ilişkilerinden bağımsız değildir ve yemin edilen zamanları mekânla birlikte değerlendirmek gerektiğini ima etmektedir.

Elmalılı (1362/1942)’ya göre ise kamer, gece ve sabah kelimelerinin kendi manalarında ve ilâhî orduların görüldüğü parıltılara işaret olmaları yanında dünyanın karanlıklara boğulduğu câhiliyye devri içinde Peygamberlik nurunun doğuşu ve o gecenin yok olmaya yüz tutuşu ve parlamak üzere bulunan hayır ve hakikat sabahının yaklaşma anlarıyla İslâm güneşinin doğuşu anına da dolaylı yoldan işaret vardır. Hatta asıl ifade edilmek istenen budur.¹³⁰

Kur’ân’da Allah’ın sabaha yemin ettiği bir diğer âyet ise (*فَلَا أَقْسِمُ بِاللُّجُجِ . وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ . وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ*) “*Şimdi yemin ederim o sinenlere. O akıp akıp yuvasına gidenlere. Kararmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun. Nefeslendiği*

¹²⁹ Kutub, *Fî Zilâli l-Kur’ân*, c. VI, s. 3760.

¹³⁰ Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, c. VIII, s. 427.

(ağardığı) an sabaha andolsun ki...”¹³¹ pasajında yer almaktadır. Zemaşerî (538/1144) burada gece ve sabaha yemin edilmesini mekânla ilişkilendirmektedir. Ona göre sabah vaktinin gelişiyle bir rahatlık ve huzur gelmektedir. Bu da mecazen, onun nefesi kabul edilmiş ve “*sabah teneffüs ettiğinde*” denilmiştir.¹³² Râzî’ye göre karanlık gece, hiç hareket etmeden ve kalbi hüznle dopdolu olan belaya maruz kalmış ve hüznü birisine benzetilmiştir. Binâenaleyh bu kimse nefes aldığında bir rahatlık hissedecektir. İşte söz konusu âyette de sabah vakti olunca sanki bu hüznünden kurtulmuş da onun bu hali, nefes alma tabiri ile ifade edilmiştir. Âyetteki bu istiare, çok latif bir istiaredir.¹³³ Elmalılı’ya göre bu yeminlerde Hz. Peygamber (s)’e ve Müslümanlara “*Kuşkusuz âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır*”¹³⁴ âyetinin manası üzere iyi bir son vaat edilmekte ve müjde verilmektedir. Bu, dünya onlar için sabaha yönelmiş bir gece ve herkesin ne hazırlamış olduğunu bileceği o kıyamet vakti böyle gelmekte olan bir sabah demek olduğunu müjdelemektedir.¹³⁵ İbn Âşûr da burada hem geceye hem de gündüzün başlangıcı olan sabaha yemin edilmesinin nedeni olarak, her ikisinin de Allah’ın kudretinin tezahürlerinden olmasını göstererek söz konusu zamanlarda mekânda meydana gelen harikulade hadiselerle dikkat çekmektedir.¹³⁶

6- Yevm/Gün (اليوم - يَوْم)

Yevm/gün sözcüğü genel lügatlerde zaman olarak güneşin doğması ile batması arasındaki süreyi ifade etmektedir.¹³⁷ Kimi zaman da süre dikkate alınması-

¹³¹ Tekvîr, 81/15-18.

¹³² Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 325; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 74; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. XXX, s. 58.

¹³³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 74.

¹³⁴ Duhâ, 93/4.

¹³⁵ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, c. IX, s. 34.

¹³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XXX, s. 154.

¹³⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. IV, s. 415; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 720; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. XV, s. 645; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 466; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 143.

zın herhangi bir zaman dilimini anlatmaktadır.¹³⁸ *Fecr-i sâdıkm* doğuşundan güneşin batışına kadar olan süreye de gün denmekte fakat bu, çoğunluğun görüşüne göre *şer'î* bir tanımdır.¹³⁹ Müneccimlere göre gün, güneşin doğuşundan doğuşuna veya batışından batışına kadar geçen süredir.¹⁴⁰ *Yevm/gün* kelimesi “mutlak zaman” anlamını da ihtiva etmektedir. Nitekim (تِلْكَ أَيَّامُ الْهَزَجِ) “*Bunlar kargaşa ve kaos vakitleridir*” hadisindeki *eyyâm* (أَيَّامٍ) lafzı “zaman/vakit” anlamında kullanılmakta ve sadece gündüz kastedilmemekte geceyi de içermektedir. Ayrıca *yevm* “şimdi” (الْوَقْتُ الْحَاضِرُ) anlamına da gelmektedir. Mesela (أَنَا الْيَوْمَ أَفْعَلُ كَذَا) cümlesindeki (الْيَوْمَ) sözcüğü bu anlamdadır.¹⁴¹ *Yevm* (يَوْمٌ - الْيَوْمَ) kelimesinin *cemîsi* aslen *eyvâm* (أَيَّامٍ) iken idgam edilerek *eyyâm* (أَيَّامٍ) şeklinde gelmektedir.¹⁴² *Eyyâmu'l-'Arab* (أَيَّامُ الْعَرَبِ) “Arapların günleri” terkihi mecazen hem Arapların başlarına gelen bela, musibet ve vakaları (وَقَائِعٍ)¹⁴³ hem de nimetleri (النِّعَمِ) ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁴⁴

Yevm/gün kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de zaman ifade eden kavramlar içerisinde toplam 477 defa olmak üzere en fazla yer almakta¹⁴⁵ ve zikredildiği bağlama (context) göre şu manaları ihtiva etmektedir:

1- Jeolojik Devir: (قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ ... وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي)
 (أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ ... فَفَضَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ) “*De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?.. Orada tam dört günde gıdalar takdir etti... Böylece onları,*

¹³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. II, s. 720.

¹³⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 143; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, c. I, s. 136.

¹⁴⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 143.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 466; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 143.

¹⁴² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, c. IV, s. 415; Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. XV, s. 646; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. VI, s. 160; Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2061; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 466; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 143-144.

¹⁴³ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, (Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), *Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye*, 1. Bsk., Beyrût-Lübânân 1419/1998, c. II, s. 392; Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. XV, s. 646-647; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 467; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 145.

¹⁴⁴ Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. XV, s. 646-647; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XV, s. 466-467; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. IV, s. 191; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, c. XXXIV, s. 144.

¹⁴⁵ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 775-782.

iki günde yedi gök olarak yarattı."¹⁴⁶ *Yevm/gün*, her yıldızın kendi eksenini çevresinde bir dönüşünden ibarettir. Yeryüzü ve göklerin yaratılışından söz eden bu gibi âyetlerde kastedilen gün, genel lügatlerde belirtilen yirmi dört saatlik zaman dilimi değil kâinatın yaratılış evreleridir. Bu tür âyetlerde *yevm* lafzı yaratılışın birer dönemini ya da aşama aşama jeolojik devirleri ifade etmektedir. Çünkü sözü edilen devirlerde henüz ne güneş de sistemi vardı. Dolayısıyla onların da yaratılış sürecinin konu edildiği bu gibi âyetlerdeki *yevm* kelimesine "jeolojik devir", "dönem" ve "evre" anlamlarının verilmesi daha doğru görünmektedir.¹⁴⁷ M. Hamdi Yazır da yeryüzü yaratılırken henüz bildiğimiz "gün" bulunamayacağından buradaki *yevmin* "mutlak zaman" manasında olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

2- Kıyamet Günü, Âhîret: (فَالْيَوْمَ لَا تُظَلَّمُ نَفْسٌ شَيْئاً ... إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ) (فَاكْهُونَ) "Artık bugün kimseye hiçbir haksızlıkta bulunulmaz... Doğrusu bugün, cennetlikler eğlenceyle meşguldürler"¹⁴⁹ âyetlerinde yer alan *el-yevm* sözcüğüne müfessirler "âhîret"¹⁵⁰, "kıyamet günü"¹⁵¹, "mahşer günü"¹⁵² gibi anlamlar vermektedir.

3- Dünya Günleri: (يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ) (سِنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ) "Allah, gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu

¹⁴⁶ Fussilet, 41/9-10, 12.

¹⁴⁷ Mehmet Okuyan, *Kur'an'da vücûh ve nezâir: Çok anlamlı kavramlar, kelimeler ve edatlar*, Etüt Yay., Samsun 2001, s. 451; Ayrıca bk., Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul, ty., c. VIII, s. 126-128.

¹⁴⁸ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, c. VI, s. 546-547.

¹⁴⁹ Yâsîn, 36/54-55.

¹⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin), Merkez Cum'ati'l-Mâcîd li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 1. Bsk., Bağdat-Irak 1427/2006, s. 130; a.mlf., *Tefsîr*, c. III, s. 89; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1175.

¹⁵¹ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 103; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIX, s. 459; İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd.), Mektebetu'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1. Bsk., Kâhire 1421/2000, c. IV, s. 369.

¹⁵² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, c. VII, s. 257.

işler) sizin sayageldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O'nun nezdine çıkar"¹⁵³ âyetinde zikredilen *yevm* kelimesi "dünya günlerinden bir gün"¹⁵⁴ anlamındadır.

4- Vakit, Zaman (حين): *Yevm* kelimesi yer aldığı bağlamına göre Kur'an'da "vakit, zaman" (حين) manasını da içermektedir. Mesela (وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ) "doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak çıkarılacağı gün o (Yahya)'ya selâm olsun"¹⁵⁵ âyetindeki *yevm* sözcüklerine "vakit, zaman"¹⁵⁶ (حين), "mutlak zaman"¹⁵⁷ (مُطْلَقَ الزَّمَانِ) gibi anlamlar verilmektedir.

5- Nimet, vaka: (وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ) "And olsun ki Musa'yı âyetlerimizle, "Milletini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat" diye göndermiştik"¹⁵⁸ âyetinde belirtilen *eyyâmillâh* (بِآيَاتِ اللَّهِ) terkibine Mücâhid "Allah'ın nimetleri"¹⁵⁹, Mukâtil "geçmiş ümmetlerde Allah'ın başlarına getirmiş olduğu büyük olaylar, vakalar"¹⁶⁰ (وَقَائِعُ)¹⁶⁰, İbn Zeyd de "yüce Allah'ın geçmiş ümmetlerden intikam aldığı günler"¹⁶¹ anlamını vermektedir.

¹⁵³ Secde, 32/5.

¹⁵⁴ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 28; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, c. III, s. 27; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XVIII, s. 592; Hârûn b. Mûsâ el-Kârî, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin), Vizâratu's-Sekâfe ve'l-Îlâm Dâiretu'l-Âsâr ve't-Türâs, Bağdât 1409/1988, s. 335.

¹⁵⁵ Meryem, 19/15.

¹⁵⁶ Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. II, s. 320; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 879; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. II, s. 213; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, c. III, s. 308.

¹⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahvîr ve't-tenvîr*, c. XVI, s. 78.

¹⁵⁸ İbrâhîm, 14/5.

¹⁵⁹ Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, Beyrût, ty., c. I, s. 333; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 741; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XII, s. 106; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIII, s. 596; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. II, s. 200; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. IV, s. 335; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. VIII, s. 177.

¹⁶⁰ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (Thk. Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1422/2002, c. V, s. 305; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XII, s. 107; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. III, s. 119; Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vil fi meâni't-tenzîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût-Lübân 1399/1979, c. IV, s. 33.

¹⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. XIII, s. 597; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. III, s. 122; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XII, s. 107.

6- Şer'î gün: “*Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı*”¹⁶² âyetlerindeki sayılı günlerden maksat (أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ) ramazan ayı günleridir¹⁶³ ki bu da “şer'î gün”dür.

Kur'an'da yer aldığı bağlama göre muhtelif anlamları zikredilen söz konusu kavrama Cenâb-ı Hak yemin de etmektedir. Nitekim (وَالسَّمَاءَ ذَاتَ الْبُرُوجِ . وَالْيَوْمِ) “*Burçlara sahip gökyüzüne, vaat edilen güne, (o günde) tanıklık edene ve edilene andolsun*”¹⁶⁴ âyetlerinde kendisine yemin edilenler içerisinde *el-yem* kavramı da yer almaktadır. Burada işaret edilen gün ile ne kastedilmektedir, o güne niçin yemin edilmektedir ve bahsedilen günün mekânla nasıl bir ilişkisi vardır?

Burada kendisine yemin edilenlerin ilki *bürûc*dur ki bununla büyük yıldızlar veya ayın menzilleri ya da on iki burç kastedilmiştir.¹⁶⁵ Fakat en meşhur görüş sonuncusudur. Onlarda hayranlık uyandırıcı hikmetler olduğu için kendilerine yemin edilmesi güzel ve münasip olmuştur. Zira güneş, bu burçlarda hareket etmektedir ve süflî âlemdeki birçok menfaatin, güneşin hareketine bağlı olduğunda ise şek ve şüphe yoktur. Dolayısıyla bu, o burçların hikmet sahibi bir yaratıcısının olduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁶ Âyetteki “*vaat edilen gün*” ifadesiyle kıyamet günü kastedilmiştir.¹⁶⁷ Cenâb-ı Hak bunun akabinde “*şâhid ve meşhuda andolsun ki*” demiştir ki Râzî'ye göre bu “*şâhid*” ifadesiyle o günde mevcut olan mahlûkatın; “*meşhûd*” ile

¹⁶² Bakara, 2/183-184.

¹⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. III, s. 159; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. I, s. 196; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîru ibn Ebî Hâtim*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Sayda, ty., c. I, s. 306.

¹⁶⁴ Bürûc, 85/1-3.

¹⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 346; Beydâvî, *Envârû't-tenzîl*, c. V, s. 300; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 114; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. XXII, s. 179; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, c. III, s. 622; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şirketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Mısır 1365/1946, c. XXX, s. 97-98.

¹⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 114.

¹⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi eyâmî'l-Kur'an (aksâmi'l-Kur'an)*, s. 140; İbn nu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1531; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. VIII, s. 381; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 346; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, c. III, s. 463.

de, o günde müşahede edilecek olan enteresan şeylerin murat edilmiş olması en uygun manadır.¹⁶⁸ Vaat edilen gün olan kıyamet gününe, o günde meydana gelecek hadiselerle kudretinin yettiğine dikkatleri çekmek gayesiyle Cenâb-ı Hakk'ın yemin etmesi güzel ve yerinde olmuştur. Zira o gün, hem bir *fasl* yani hüküm ve ceza günüdür, hem de mülkiyetin ve hükmün sadece Allah'a mahsus olduğu bir gündür.¹⁶⁹

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslup özelliklerinden biri de ondaki yemin/kasemlerdir. İslâm öncesi Arap toplumunda yemin yaygın olduğu için Kur'ân da onların bu âdetini muhafaza edip öteden beri alışık oldukları bu üslûbu kullanmaktan imtina etmemiştir. Söz konusu yeminler içerisinde yüce Allah'ın, *leyl/gece*, *nehâr/gündüz*, *duhâ*, *'asr*, *fecr*, *subh/sabah* ve *yevm/gün* gibi zamana taalluk eden bazı kavramlara da yemin ettiği dikkat çekmektedir. Müfessirler genellikle kendisine kasem edilen şeyler (*muksemun bih*) ile üzerine yemin edilen hususlar (*muksemun aleyh*) arasındaki münasebeti kurmaya çalışarak Kur'ân'daki yeminleri *maksad-ı ilâhîye* uygun olarak anlamaya çalışmışlardır. Bu doğru bir yaklaşımdır ancak Kur'ân'daki kasemler bağlamında kendisine kasem edilen zaman kavramları ile mezkûr zamanların mekânlarıyla nasıl bir münasebet içerdiği de yeminlerin doğru anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. İşte bu araştırmada Kur'ân'da kendisine kasem edilen (*muksemun bih*) zaman ifadelerinin olguyla ya da mekânla ilişkileri üzerinde durularak *aksâmü'l-Kur'ân*'ın farklı bir pencereden farklı bir perspektifle anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışılmıştır. Örnek kabilinden zikretmek gerekirse müfessirler *fecrin* ne olduğuna ilişkin ihtilaf etmişler ve verdikleri muhtelif anlamlara göre Cenâb-ı Hakk'ın *fecre* yemin etmesinin hikmeti bağlamında çeşitli tevil, yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre *el-fecr*, malum sabah vakti olup, bu da, "*fecr-i*

¹⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 115; Müfessirler "*şâhid*" ve "*meşhûd*" hakkında yirmi dört farklı tevil ileri sürmüşlerdir (Bk., İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1531-1532; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XXII, s. 180-183).

¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. XXXI, s. 114-115; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, c. XXX, s. 100.

sâdık’ın “*fecr-i kâzip*”ten ayrılıp ortaya çıkmasıdır. Allah Teâlâ, *fecre*, kendisi sebebiyle, gecenin sona erip aydınlığın zuhur etmesi, insanlar, kuşlar ve vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların rızıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki bu durum, ölülerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzemektedir.

Söz konusu âyetteki *fecr* sözcüğüyle sabah namazı kastedildiği takdirde Cenâb-ı Hak sabah namazına, bu namazın, gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda, hem gündüz melekleri hem de gece görevli melekler hazır olduklarından dolayı yemin etmiştir.

İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye ise, söz konusu âyetteki yemine konu olan ve zamana delâlet eden iki kavram *fecr* ve “on gece”nin mekânla ilişkisine dikkatleri çekerek en güzel yorumun şu olduğunu beyan etmektedir: *Fecr* ve “on gece” muazzam fiilleri kapsayan zaman ifadeleridir. On gece Zilhicce’nin on gecesidir ki o da hac menâsikiyle ilgili çok mühim işleri ve hac menâsikinin ifa edildiği önemli mekânları ihtiva etmektedir. İşte o mekânlar kulun Rabbine *hudûsunu* tazammun eden Allah’ın nişanelerindedir. Zira hac ve hacda yerine getirilmesi icap eden fiiller Allah için yapılan ubûdiyyet kapsamındaki fiillerdir, O’nun azameti karşısında boyun eğme ve *hudûdur*. Tüm bu sayılanlar Allah’ın Ad, Semûd ve Firavun’u tavsif ettiği *tekebbür*, *tecebbür* ve haddi aşma vasıflarının tam zıddıdır. *Nüsüük* yani hac ve umrede icra edilmesi icap eden bütün tâatler Allah’a boyun eğmenin zirve noktasıdır. Oysa o geçmiş milletler haddi aşmışlar ve Rablerinin emrine karşı büyüklük taslamışlardır. Dolayısıyla içerisinde çok mühim ibadetleri barındıran zaman, Allah’ın yemin etmesine en lâyük zaman dilimlerindedir. el-Cevziyye’nin bu izahlarından öyle anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak söz konusu zamanlara, o zamanların ilgili mekânlarında cereyan edecek bir takım önemli işler nedeniyle yemin etmektedir. Binâenaleyh Allah’ın kendilerine yemin ettiği ve araştırmamıza konu olan diğer zaman ifadelerine yemin etmesi de aynı şekilde yemin edilen zamanların olguyla ya da mekân ve zeminle sıkı ilişkilerinden bağımsız değildir ve bu nokta, Kur’ân’ın *doğru* ve ilâhî maksada uygun olarak anlaşılması bağlamında kasem edilen zamanların mekân ve zeminle birlikte ele alınmasını elzem hale getirmektedir.

Kaynakça

- ‘Aynî, Bedruddîn el-Hanefî, *‘Umdetü’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, yy., 2006.
- Abd b. Humejd, İbn Nasr Ebû Muhammed el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*, (Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirâî-Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa’îdî), Mektebetü’s-Sünne, 1. Bsk., Kâhire 1988.
- Abdu’l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1411/1990.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, (Thk. Şu’ayb el-Arnaûd vd.), Müessesetu’r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1416/1995.
- Âlûsî, Ebu’l-Fazl Şihâbu’d-Dîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-sebi’l-mesânî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrût-Lübân ty.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul, ty.
- Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ûd, *Me’âlimu’t-tenzîl*, (Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemir vd.), Dâru Tayyibe, 1. Bsk., Riyâd 1409.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebi’l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, (Haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübân ty.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ Ebû Bekir, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Mektebetü Dâru’l-Bâz, Mekke 1994.
- Bıyıkoğlu, Yakup, *Kur’an’ın selefi yorumu Şevkânî’nin tefsir yöntemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı yay., 2. Bsk., İstanbul 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve shâhu’l-‘Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdu’l-Gafûr Attâr), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1984.
- Coşkun, Muhammed, “Aksâmu’l-Kur’an”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, Sayı: 46, ss. 37-68.
- Çil, Ayşe Ünal, “Kur’an’da Zaman Kavramı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2011, Cilt: IX, Sayı: 1, ss. 335-364.

- Deliser, Bilâl, “Kur’ân’da Zaman İle İlgili Kavramlar”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2014, Cilt: VIII, Sayı: 15, ss. 303-320.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir usûlü*, MÜİFV Yayınları, 45. Bsk., İstanbul 2015.
- Dindi, Emrah, *Kur’an’da İslâm öncesi kültür*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., 2. Bsk., İstanbul 1992.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, (Thk. ‘Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz), Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1993.
- Ebu’s-Suûd, Kâdî’l-Kudâd b. Muhammed el-İmâdî e-Hanefî, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-kitâbi’l-kerîm*, (Thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ), Mektebetü’r-Riyâdî’l-Hadîsiyye, Riyâd ty.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luga*, (Thk. Ahmed Abdul’alîm el-Berdûnî), ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, ty.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, Âlimü’l-Kütüb, 3. Bsk., Beyrût 1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecdû’d-Dîn Muhammed b. Ya’kûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, el-Heyetü’l-Mısriyye el-Âmme li’l-Kütüb, yy., 1978.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, (Thk. Abdu’l-Hamîd Hindâvî), Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût-Lübân 2003.
- Hârûn b. Mûsâ, el-Kârî, *el-Vücûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Thk. Hâtîm Sâlih ez-Zâmin), Vizâratu’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm Dâiretu’l-Âsâr ve’t-Türâs, Bağdât 1988.
- Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbu’t-te’vîl fi meâni’t-tenzîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrût-Lübân 1979.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisiyye, Tûnus 1984.
- İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdilhakk, *el-Muharreru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, (Thk. Komisyon), Vizâratu’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2. Bsk., Katar 2007.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî, *Cemheretu’l-luga*, Remzî Münîr Ba’lebekî, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût-Lübân, 1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *Tefsîru ibn Ebî Hâtîm*, (Thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib), el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Sayda, ty.
- İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Makâyîsu’l-luga*, (Thk. Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru’l-Fikr, yy., ty.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Bustî, *Sahîhu ibn*

- Hibbân*, (Thk. Şu'ayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, 2. Bsk., Beyrût 1993.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *et-Tibyân fî eymâni'l-Kur'ân (aksâmi'l-Kur'ân)*, (Thk. Abdullâh b. Sâlim el-Batâfî), Dâru 'Âlimi'l-Fevâid, yy., ty.
- İbn Kesîr, İmâddu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd.), Mektebetü'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1. Bsk., Kâhire 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Thk. Emîn Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Bsk., Beyrût-Lübân 1999.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Bsk., Beyrût-Lübân 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 2002.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmi'u'l-'usûl fî ehâdîsi'r-rasûl*, (Thk. Abdülkâdir el-Arnaûd), Mektebetü'l-Hulvânî-Matbaatü'l-Mellâh-Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1. Bsk., yy., 1972.
- İbrâhîm, M. Zakyî, "Kur'ân'da Yeminler: Bintü'ş-Şâti'nin Edebî Katkısı", (Çev. Burhan Sümertaş), *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 2013, Cilt: VI, Sayı: 3, ss. 947-970.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ty.
- İzz b. Abdisselâm, İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî), Dâru İbn Hazm, 1. Bsk., Beyrût 1996.
- Kalın, Faiz, *Felsefe ve bilim ışığında Kur'ân'da zaman kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- Kılıç, Sadık, *Yemin olsun ki*, İhtar Yayınları, Erzurum 1996.
- Kırca, Celâl, "Aksâmü'l-Kur'ân", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, Cilt: II, ss. 290-291.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 2006.

- Mâverdí, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdí: en-Nüket ve'l-'uyûn*, (Thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, ty.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, 24. Bsk., Beyrût 1993.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketü Mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Bsk., Mısır 1946.
- Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Ahmed Ferîd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Bsk., Lübnân-Beyrût 2003.
- , *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin), Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfeti ve't-Turâs, 1. Bsk., Bağdât-Irak 2006.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, el-Mensûrâtu'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Kâhire 1987.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Thk. Yûsuf Ali Bedevî), Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1. Bsk., Beyrût 1998.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'da vücûh ve nezâir: Çok anlamlı kavramlar, kelimeler ve edatlar*, Etüt Yay., Samsun 2001.
- Pedersen, Johs, "Kasem", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, Cilt: VI, ss. 374-378.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrûddîn, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî: et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, 1. Bsk., Lübnân-Beyrût 1981.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1986.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (Thk. Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübnân 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 4. Bsk. Beyrût 1982.
- Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, *Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût-Lübnân 1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*, (Thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd),

- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1993.
- Seyyid Kutub, İbrâhîm, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kâhire, ty.
- Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Şu'ayb el-Arnaûd), 1. Bsk., Beyrût-Lübân 2008.
- , *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Bsk., Kâhire 2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmî' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, (Thk. Seyyid İbrâhîm), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2007.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi), Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hicr, 1. Bsk., Kâhire 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevde, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Turan, Abdülbaki, "Kur'ân-ı Kerîm'deki Yeminler (Aksâmü'l-Kur'ân)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, Sayı: 2, ss. 97-114.
- Turgut, Ali, *Tefsir usûlü ve kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ty.
- Yılmaz, M. Faik, "Aksâmü'l-Kur'ân Bağlamında "Allah nelere, niçin ve neden yemin eder?" sorularını yeniden düşünmek", *İslâmi İlimler Dergisi*, 2010, Sayı: 1, ss. 133-149.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Thk. Abdul'alîm et-Tahâvî), Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1980.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (Thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî), Âlimu'l-Kütüb, 1. Bsk., Beyrût 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vil*, (Thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz), Mektebetu'l-Abîkân, 1. Bsk., Riyad 1998.
- , *Esâsu'l-belâĝa*, (Thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût-Lübân 1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dâru't-Turâs, Kâhire ty.